

RÓMOVIA V MÉDIÁCH

(Uverejnené v Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, IVO, 2003)

JÁN CANGÁR

1. RÓMOVIA A ICH OBRAZ VO VEREJNOSTI

O stave slovenskej spoločnosti po roku 1989 hovorí množstvo výskumov verejnej mienky, ktoré vypovedajú aj o vzťahoch medzi Rómami a ostatným obyvateľstvom. Tie sa nezlepšujú, skôr naopak. Na otázku „Aké sú na Slovensku vzťahy medzi Rómami a ostatnými obyvateľmi?“ odpovedalo negatívne (zlé, resp. skôr zlé) v roku 2000 80 % respondentov, v roku 2001 už 82 % respondentov. (Gyárfášová, Veľšic, 2001). Takéto tendencie majú svoje korene najmä vo vývoji po roku 1945, resp. po roku 1989. Zmeny po roku 1989 boli determinované vplyvom komunistického režimu na postavenie a život Rómov. Pretrvávalo napätie medzi majoritou a Rómami, ktoré pramenilo z pocitu nespravodlivého rozdeľovania zdrojov, Rómovia sa prispôbili podmienkam komunistického režimu a jeho pravidiel. Ostatná spoločnosť vnímala rómsku odlišnosť ako prejav sociálnej patológie. Formovalo to nielen vzťah majority k Rómom, ale aj ovplyvňovalo vytváranie predsudkov a stereotypov o Rómoch.

Jedným z mýtov, ktoré ovládajú majoritnú slovenskú spoločnosť je, že heterogénne Slovensko, ktoré je pripravené riešiť spolužitie s minoritami, od roku 1993 realizuje nadštandardnú ochranu menšín. Ale oni to zneužívajú. A v majoritnej spoločnosti sa zakoreňujú stereotypy: Rómovia sú leniví, prefikani, vypočítaví a násilní a teda neprispôbiví. Ústav výskumu verejnej mienky pri Štatistickom úrade Slovenskej republiky uskutočnil v marci 1995 výskum naladenosti občanov SR voči etnickým skupinám. Závety výskumu ukázali, že 46% respondentov tvrdí, že Rómovia ohrozujú bezpečnosť SR svojou kriminalitou, sú neprispôbiví (hluční, špinaví, drzí, arogantní, pijú a sú leniví), ohrozujú bezpečnosť v ekonomickej oblasti (žijú na náš úkor, ruínujú hospodárstvo, dostávajú zadarmo sociálne dávky, nikdy nebudú pracovať), resp. bezpečnosť SR ohrozujú z populačných dôvodov (rýchlo sa množia, plodia mentálne zaostalých, sú všestranne degenerovaní). (Benkovič, Vakulová, str. 2000). Ako typické sú stereotypne prezentované také vlastnosti ako „lenivosť“ a „násilnosť“ a ako netypické „poctivosť“. Majorita tvrdí o Rómoch, že vždy parazitovali a v getách žijú preto, lebo im to vyhovuje.

Publikácia „Slovensko 2001“, okrem iného uvádza aj tieto fakty:

- **marec 2001** – skíni poliali benzínom a bili 38 ročnú Rómku Evu Csiszárovú a jej 9 ročnú dcéru Ivanu;
- **marec 2001** – 17 ročný študent bol v autobuse zabitý 18 ročným Rómom Máriom M;
- **marec 2001** – na sedem rokov odňatia slobody bezpodmienečne bol odsúdený P.B, ktorý v auguste 2000 zabil v Žiline Rómku Anastáziu Balážovú;
- **jún 2001** Revúca – 51 ročný Róm Karol Sendrei z Magnezitoviec zomrel na následky predchádzajúcej bitky, bol pripútaný k radiátorom na policajnej stanici – polícia prepustila policajtov a potvrdila rasový motív a príčinu smrti na následky zranení, ktoré utrpel Sendrei vyšetrovaním resp. mučením;
- **júl 2001** – 49 ročného agronóma z Plavých Vozokan (okres Levice) zbili ho zloději – informoval, že páchatelia boli Rómovia – ale nešlo zjavne o rasový motív ale o to, že zloději boli pristihnutí pri čine;
- **august 2001** - skupina skínov do bezvedomia zbila 18 ročného Róma Milana Daniela,
- **september 2001** - skíni prepadli 20 ročného Róma Mareka Baláža. (Dostál, 2001).

Je to skutočný obraz stavu spoločnosti na Slovensku v roku 2001? Je vzťah Rómov a nerómov skutočne založený na konfliktoch a násilných činoch?

Rómovia žijú na okraji spoločnosti a ako celé etnikum nachádzajú sa v kategórii chudoby. Sú etnicky odlišní, snažia si svoju etnicitu udržať, ale v súčasnosti u nich dochádza k etnickej kríze, k strate tradícií, a to aj napriek snahám rómskych intelektuálov o národnú emancipáciu. Názory majority na Rómov sú limitované všeobecným spoločenským poznaním, klímou spoločnosti a politiky, ktorá ju ovplyvňuje. Medzi príčiny rasizmu na Slovensku, ktorý je v prevažnej miere namierený najmä voči Rómom, patria strata sociálnych kontaktov a kooperácie Rómov a nerómov a neznalosť rómskej populácie, jej mentality, histórie, kultúry ale aj hodnotového systému. Na otázku „Máte negatívne osobné skúsenosti s Rómami?“ až polovica opýtaných odpovedala záporne (*Sociálna a ekonomická situácia*, 2000). T.z., že ich názor na Rómov ovplyvňuje niekto iný. Na druhej strane zlé postavenie Rómov a strata ich identity, rómstva, romipen, sú výsledkom nielen vplyvu stáročného vývoja na okraji spoločnosti, ale v súčasnosti aj chudoby rómskej populácie, ich nevzdelanosti. Podľa viacerých údajov až 60 – 80 % majority má voči Rómom predsudky, ktoré sa prejavujú etnickou intoleranciou. Výsledky viacerých empirických výskumov po roku 1989 dokazujú, že existuje negatívny pohľad na Rómov, a že tento pohľad je „vlastný početnej skupine obyvateľov Slovenska“. (Benkovič, Vakulová, 2000). Majoritná slovenská spoločnosť odmieta Rómov ako spoluobčanov. Rasové útoky nie sú iba ojedinelým prejavom niektorých militantných skupín, ale latentné prejavy rasovej nenávisťi sú prezentované ako všeobecné, bez ohľadu na vek, pohlavie, politickú príslušnosť a náboženské vyznanie. Väčšina ľudí Rómov málo pozná, málo o nich vie, nepozná ich históriu, kultúru. Verejná mienka je naladená protirómsky.

V októbri 2001 organizácia Open Society Institute vypracovala Správu o ochrane menšín na Slovensku, ako podklad pre pravidelnú správu Európskej komisie o Slovensku. Správa jednoznačne dokazuje, „že na Slovensku existuje segregácia rómskej menšiny v oblasti bývania, školstva a zdravotníctva. Orgány verejnej správy Rómom znemožňujú prihlásiť sa na trvalý pobyt, čo im komplikuje prihlasovanie detí do škôl a prakticky znemožňuje uplatniť volebné právo. Vytvárajú sa rómske triedy a niekde aj rómske školy“ (Kunder, *SME*, 10. 10. 2001).

Do akej miery sa na tomto stave podpisujú médiá, resp je jednou z príčin tejto etnicko-sociálnej krízy aj obraz Rómov v médiách?

V nasledujúcich riadkoch sa pokúsime o odpoveď. Dnes si už pokus o to môžeme dovoliť, lebo po roku 1989 aj v tomto smere nastali zmeny. Po prvých snahách zmapovať a identifikovať mediálny priestor Slovenska všeobecne a smerom k postaveniu menšín, resp. najmä Rómov do roku 1998, sa viaceré inštitúcie začali zaoberať, a to aj systémovo a systematicky, a začalo sa tiež monitorovanie vysielania rozhodujúcich mienkotvorných médií. Realizovalo sa viacero výskumov, prieskumov, analýz a boli vypracované ďalšie materiály. Pomocou nich môžeme ukázať, akým spôsobom médiá prispievajú k formovaniu, či deformovaniu obrazu Rómov v spoločnosti, aká je relevancia alebo irelevancia rôznych spôsobov prezentácie na fixovanie či nabúravanie stereotypných predstáv väčšiny spoločnosti o Rómoch, resp. ako mediálna politika na Slovensku korešponduje s medzinárodnými princípmi v oblasti činnosti médií, so záväzkami Slovenska v tejto oblasti i etickými normami platnými, akceptovanými a v praxi napĺňanými v multikultúrnej a multietnickej Európe.

1. 1. PREDSTAVY O RÓMOCH DO ROKU 1989

Prví Rómovia prenikali do strednej Európy z Balkánu pozdĺž Dunaja v 12. a 13. storočí. V literatúre sa uvádza, že prvá správa o Rómoch na území Slovenska je z roku 1322. Hodnovernosť týchto prameňov je problematická. Chýbajú písomné doklady o migrácii Rómov na našom teritóriu zo začiatku 15. storočia. A nie sú objasnené ani okolnosti vzniku osád na východnom Slovensku, resp. v regióne Spiša. Z histórie je známe, že Rómovia sa usadzovali tam, kde majorita potrebovala ich služby. Keďže Rómovia po sebe nezanechávali

písomné pramene a v stredovekej Európe médiá neexistovali, obraz Rómov bol zmesou legiend, ktoré o sebe šíri oni sami, ale najmä ktoré o nich rozprávali domáci obyvatelia. A tento, zväčša nelichotivý, niekedy až hrozivý obraz sa neskôr šírila aj v písomných prameňoch a v súdobej literatúre. V uhorských pomeroch jej prvým predstaviteľom bol Samuel Augustini ab Hortis. (Pozri ukážky z jeho práce Cigáni v Uhorsku).

V Uhorsku žili Rómovia usporiadaným spôsobom života, boli viac zžití s domácim prostredím ako v Čechách a na Morave, či v západnej Európe. Preto na ich prenasledovanie nebol dôvod. V 18. storočí sa snažili o trvalé usadenie Rómov v Uhorsku najmä Mária Terézia a jej syn Jozef II. Chceli, aby sa prispôbili ostatným obyvateľom a nazývali ich „novosedliaci“ (pozri ab Hortis). Okrem podobných informácií, aké písal o Rómoch ab Hortis, resp. ďalší vzdelanci, vzhľadom na zanedbateľný vplyv súdobej tlače na obyvateľov Uhorska, sa informácie o Rómoch a o ich živote šírili najmä ústnym podaním. V tých časoch to bol predovšetkým obraz Róma – muzikanta, pretože hudba, hudobné remeslo sa v 19. storočí stali jedným z hlavných spôsobov zabezpečovania obživy Rómov. Keďže hudobné remeslo a vzdelanie si Rómovia nesmierne cenili, mnohokrát obetovali celý svoj majetok, aby mohli dať syna učiť k známemu hudobníkovi. Rómovia mali v tých časoch monopol na hudobné služby. Bez „cigánskej“ kapely sa nezaobišla žiadna zábava, žiadna svadba na slovenskej dedine.

Po roku 1918 neboli Rómovia v Československej republike považovaní za národnosť. Boli usadení a boli najlacnejšou pracovnou silou. Ich postavenie riešil zákon č. 117 o potulných cigáňoch z roku 1927. To v podstatnej miere ovplyvňovalo vytváranie obrazu Rómov vo verejnosti vtedajšími médiami. Ako vyplýva z pomerne ojedinelých a nesystémových informácií o tlačených médiách z rokov 1918 - 1938, titulky najmä českej tlače napovedajú, že periodiká sa Rómom venovali iba vtedy, keď išlo z ich strany o porušovanie zákona.¹

Po vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 sa postavenie Rómov zhoršilo. Rasové zákony postihli aj Rómov, ktorí boli zaradení do dvoch kategórií Cigánov - usadených i kočovných. Slovenský štát mal v plánoch aj vytvorenie koncentračných táborov pre Rómov, ale ich nestihol realizovať. V rokoch 1944 - 1945 boli Rómovia vyvražďovaní. Pohľad majoritného obyvateľstva voči Rómom bol „formovaný“ tvrdou rasovou propagandou. Ich postavenie „asociálov“ vymedzovali zákony a poslušne vykresľovala vtedajšia, najmä stranická tlač – Gardista, Slovenská sloboda (pozri Táncoš, Lužica, 2002²). Ale veľmi lapidárne o názoroch vtedajšej vládnej moci na Rómov vypovedá heslo „Cigáni“ uvedené na strane 95 v Slovenskej vlastivede III z roku 1944: „Cigáni patria k posledným zvyškov primitívov na Slovensku, ktorí svojou početnosťou a nekultivovaným životom sú ešte stále pravou pliahou štátu i obyvateľstva. Nepatria medzi ľud ani plemenom, ani rečou, ani náboženstvom a zamestnaním...Vedú kočovný život a živia sa viac z krádeže a žobroty, než z kováčstva a iných remesiel, muziky a podobne. (Táncoš, Lužica, 2002, str. 153)

Po roku 1945 postavenie Rómov deklaratívne riešil Košický vládny program - v článku V. zaručoval ústavné slobody a zakazoval diskrimináciu občanov z rasových dôvodov. Prax však bola iná. Tisíce usadených Rómov čakali na pomoc pri riešení svojich problémov, pretože dedičstvom po ľudáckom režime bola neuveriteľná bieda slovenských Rómov. Zo Slovenska začala migrácia Rómov do českých priemyselných oblastí. Po roku 1948 sa v Československu začala sa „prevýchova“ Rómov. Vypracovávali sa informácie o počtoch usadených a kočovných Rómov, o spôsobe ich života, o dochádzke ich deti do školy, o ich morálke. Rómovia neboli považovaní za národnostnú menšinu alebo ako národ, preto sa rómsky jazyk sa nepoužíval, ba štát robil všetko preto, aby Rómovia na svoj jazyk zabudli. Zákon 74/1958 o trvalom usídlení kočujúcich a polokočujúcich osôb riešil ich sociálny status. V roku 1969 bola zriadená „Komisia vlády SSR pre otázky cigánskych obyvateľov“, ktorá

svoju činnosť zameriavala na riešenie problémov zamestnania, bývania, výchovy mládeže a obmedzovania kriminality.

Podľa súpisu žilo ku koncu roku 1989 na Slovensku 254 tisíc Rómov, čo tvorilo takmer 5% všetkých jeho obyvateľov (Národnostná štruktúra SR...,1994). Celoštátne, regionálne i lokálne tlačené periodiká, rozhlas a neskôr a televízia ako nástroje straníckej komunistickej propagandy informovali o Rómoch v duchu straníckych uznesení. Problémové záležitosti sa spomínali čo najmenej, skôr sa prezentovali príklady úspechov v „prevýchove cigánskych spoluobčanov“, propagandistické články prezentovali úspešné zapojenie sa Rómov do pracovného pomeru. Riešenie bytových otázok (násilné búranie chatrčí a osád a nepremyslené sťahovanie mnohopočetných rodín do bytov v panelových sídliskách) a sociálnych problémov boli vykresľované ako žiarivé príklady „socialistického blahobytu“. Množstvo informácií, hovoriacich o konfliktoch moci s Rómami, o prejavoch rasizmu a intolerancie majority k Rómom a neznášanlivosti medzi Rómami a nerómami, otázky kriminálneho charakteru, ale aj demografické údaje a ďalšie štatistiky síce existovali, ale mali charakter tajných informácií a boli prezentované iba na uzatvorených straníckych rokovaníach. Aj pokus z obdobia rokov 1968 - 1970, kedy dochádzalo aj pod vplyvom založenia a činnosti Zväzu Cigánov – Rómov na Slovensku k liberalizácii a objektivizácii informácií o živote a problémoch rómskeho etnika, bol totalitnou mocou rýchlo zlikvidovaný a situácia sa dostala do „správnych“ koľají.

1. 2. RÓMOVIA PO „NEŽNEJ REVOLÚCII“

Podľa definície OSN je menšina skupina, ktorá nemá dostatok možností, privilégií a prístup k zdrojom. V týchto intenciách postavenie Rómov ako národnostnej menšiny riešia mnohé medzinárodné dokumenty. Viaceré z nich sa zaoberajú priamo problémami Rómov, (otázky diskriminácie, vzdelávania, bývania, poradenstva, zdravotníckej starostlivosti, otázky kočovania, kultúrne a sociálne problémy), ale na Rómov sa vzťahujú aj viaceré dokumenty všeobecného charakteru, ktoré sa dotýkajú práv menšín, ľudských práv, regionálnych a menšinových jazykov. Jedným z prvých dokumentov, ktorý sa takto vzťahuje aj na Rómov, je Zmluva o otroctve z roku 1926, ktorú schválila Spoločnosť národov. Viaceré dokumenty prijala po svojom vzniku OSN a množstvo zmlúv, odporúčaní, deklarácií a iných dokumentov prijala aj Rada Európy.

V Slovenskej republike postavenie Rómov ako národnostnej menšiny rieši Ústavný zákon č. 23 z roku 1991, ktorým sa uvádza Listina základných práv a slobôd, ako aj Ústava Slovenskej republiky schválená z roku 1992 vo svojom štvrtom oddiele „Práva národnostných menšín a etnických skupín“. Napĺňanie a realizácia týchto ustanovení v praxi znamená predovšetkým prekonávanie bariér, predsudkov, odstraňovanie stereotypov, budovanie nových vzťahov medzi Rómami a nerómami.

Postavenie Rómov nie je možné zúžiť len na socio-ekonomické vo vnútri etnika alebo na krízu rómskej národnej či etnickej identity. Je potrebné ich zasadiť do kontextu súvislostí medzi majoritnou spoločnosťou menšinami i jej postojmi k menšinovým spoločenstvám. Za posledných desať rokov sa utvoril vysoký sociálny odstup majority k Rómom a veľkosť sa podstate nemení. Vytvoreniu multikultúrnej spoločnosti na Slovensku bráni nielen vysoká úroveň odmietania Rómov nerómami, ale tiež nízka miera emancipácie Rómov spojená s ich chudobou. Uvedené skutočnosti sú výsledkom historického vývoja v stredoeurópskom priestore, ale v mnohých prípadoch predovšetkým dôsledkom ideologických prístupov k riešeniu rómskej problematiky po roku 1948. Aktivity štátnych orgánov v tomto období svojimi opatreniami umocnili negatívny postoj majority voči Rómom, spôsobili rozpad tradičnej sociálnej hierarchie rómskeho spoločenstva a znemožnili formovanie etnického vedomia Rómov. Súčasná chudoba Rómov na Slovensku je určovaná ekonomickou úrovňou regiónu, v ktorom žijú, jeho infraštruktúrou a zamestnanosťou, vzdelanosťou jeho

obyvateľov, resp. aj mierou ich integrácie či segregácie Rómom do ostatnej spoločnosti. Ľudia z mnohých rómskych osád žijú dlhé roky oddelene a sú doslova separovaní už územím, čo v podstate znemožňuje ich integráciu. Prejavuje sa to vytváraním samostatných škôl či tried, obchodov, dokonca aj kostolov len pre Rómov. Na druhej strane pre mnohých Rómov je často jednoduchšie a schodnejšie začlenenie sa do spoločnosti, vlastná vedomá asimilácia. Ich integráciu do spoločnosti, ale aj pokusy viacerých rómskych komunít o vedomú asimiláciu s majoritným systémom sťažuje iný pohľad Rómov na sociálne a ekonomické priority, iný filozofia života, rómstvo. To, čomu oni hovoria romipen, čo znamená aj vyznávanie iných etických hodnôt, iný spôsob života.

V kontexte týchto postulátov je možné vývoj na Slovensku po roku 1989 z hľadiska postojov spoločnosti voči Rómom charakterizovať z hľadiska niekoľkých vývojových trendov:

Rok 1990 – realizácia zásadných politických zmien, doznievanie „nežnej revolúcie“ determinovali a ovplyvňovali postoj voči Rómom, ktorý zo strany štátu i majority bol irelevantný, dôležitejšie boli najmä politické otázky.

Marec 1990 – vznik Slovenskej národnej strany znamenal sformovanie programových postulátov na národnostnom princípe, ktoré boli systémovo namierené najmä proti Maďarom a Rómom.

Do roku 1993 – prevládali otázky spojené s emancipačnými snahami Slovákov a vytvorením samostatného štátu a otázky politického vývoja. Problematika Rómov bola okrajová.

Po roku 1993 – najmä pod vplyvom HZDS dochádza k politickému zlomu. Objavujú sa snahy o „kupovanie“ Rómov. Rómska problematika má byť riešená ako sociálny fenomén prostredníctvom Ministerstva práce a sociálnych vecí.

Roky 1994 - 1998 – vláda HZDS. Celkový politický štýl hnutia prejavujúci sa vo vládnutí sa vzťahuje aj na pomer k Rómom.

Voľby 1998 – politické strany nemajú vo svojich programoch zvláštne state, venované riešeniu Rómskych problémov.

Roky 1998 - 2002 – dochádza k náprave politických pomerov na Slovensku, mení sa imidž republiky v zahraničí. Pod vplyvom zmeny štýlu vlády sa mení a politika moci k Rómom, je vytvorený úrad splnomocnenca, opatrenia na riešenie otázok aj pod významným vplyvom medzinárodných štruktúr (EÚ, RE, USA, resp. NATO) súvisiacich s predvstupovými ambíciami SR sú systematickejšie a systémovejšie.

Obraz Rómov v médiách, a to nielen po roku 1989, keď sa začali naplňovať práva občanov na slobodný prístup k informáciám a začala uplatňovať sloboda slova, ale aj dávno pred tým, v komunistickej minulosti, bol presne takým obrazom, aký obraz mali Rómovia v spoločnosti. Spoločenské vedomie, celková klíma a politické myslenie, jednoducho povedané „stav demokracie v hlavách ľudí“ vymedzovali aj mediálne vedomie. V týchto intenciách sa na Slovensku nedošlo k podstatným zmenám ani po roku 1989. Lebo úroveň demokracie spoločnosti sa nevyhnutne odráža aj v úrovni demokracie v médiách. „Negatívny obraz o Rómoch umocňujú médiá, ktoré ich vykresľujú ako špinavých, lenivých a preffkaných jednotlivcov a skupiny, pričom negatívne skúsenosti sú pripisované celému rómskemu etniku ako spôsob života a hodnotový systém, ktorý je im vlastný.“ (Řičan, 1988). A to aj napriek tomu, že Listina základných práv a slobôd vo svojej tretej hlave „Práva národnostných a etnických menšín“ v článku 24 jednoznačne deklaruje, že „Príslušnosť ku ktorejkoľvek národnostnej alebo etnickej menšine nesmie byť nikomu na ujmu.“ (*Listina základných práv*, 1992).

Po roku 1989 je problematike Rómov venovaného viac priestoru a je pertraktovaná z rôznych pohľadov. V prvej fáze bola odborná úroveň informácií nižšia, prevládala tendenčnosť, či prezentovanie pikantných informácií. Snahy Slovenska o vstup do euroatlantických štruktúr a s tým spojené tlaky zo strany USA, EÚ i RE na rozvoj pluralitnej

demokracie a aj potláčanie prejavov rasizmu, či už skrytého alebo jeho otvorených foriem, viedlo médiá ku koncepcnejšej politike prezentácie problematiky národnostných menšín, teda aj Rómov. Najmä po roku 1998 sa začalo objavovať viac analytických informácií, hľadajúcich príčiny negatívnych javov v živote rómskeho etnika, tlačene médiá zverejňovali podstatne viac komentárov a priestor dostávali aj odborníci na jednotlivé oblasti života Rómov. V posledných dvoch – troch rokoch sa aj v Slovenskej televízii začali na jej druhom programe častejšie objavovať dokumentárne programy, ktoré pristupujú k prezentovaniu problémov života Rómov komplexnejšie a objektívnejšie. V relevantných médiách prevažuje snaha o zachovávanie korektnosti. Rozdiely pri prezentovaní informácií sú liberálnosti toho ktorého média a v akceptovaní a osvojení názorov menšiny.

Medzi základné medzinárodne právne dokumenty, ktoré prijala aj slovenská legislatíva, je Rámcový dohovor o ochrane národnostných menšín a Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov (z roku 1992), ktorej ustanovenia sa dotýkajú aj problematiky médií. Ale najdôležitejším dokumentom, ktorý explicitne vymedzuje postavenie médií v súdobej mohoetnickej Európe, je v októbri 1993 prijatá Viedenská deklarácia konferencie hláv štátov a vlád členských krajín Rady Európy. V nej sa okrem iného hovorí, že „...ochrana menšín je základným prvkom stability a demokratickej bezpečnosti na našom kontinente...“ Konferencia súčasne „požiadala Výbor ministrov, aby vyzval profesionálov zo všetkých médií, aby prinášali faktické a zodpovedné správy a komentáre o všetkých prejavoch rasizmu a intolerancie a aby pokračovali v rozvíjaní etnického kódexu, ktorý odráža tieto požiadavky.“ (*Ako správne zobrazit'...*str. 14). V súlade s týmito požiadavkami prijal 26. októbra 1994 Výbor pre televízne programy (EBU), v spolupráci s organizáciou Verejnoprávne vysielanie pre mnohokultúrnu Európu (PBME Public for a Multicultural Europe) Programové vyhlásenie. Jeho cieľom bolo informovať, viesť dialóg, navrhovať postupy a stimulovať opatrenia. Európska vysielacia únia schválila **Deklaráciu o úlohe verejnoprávnych inštitúcií v mnohonárodnostnej, mnohokultúrnej, mnohonáboženskej Európe**. Podľa nej „každá členská organizácia (EBU) musí poskytovať služby v rozsahu a spôsobom náležitým pre danú krajinu a jej občanov. Musí...ponúkať programy pre všetky časti obyvateľstva, vrátane menšín“ a zabezpečiť „...potrebu kultúrnej, rasovej a jazykovej rozmanitosti v programoch i pri výbere spolupracovníkov...“ (*Ako správne zobrazit'...*str. 14). V intenciách týchto dokumentov niektoré krajiny (Belgicko, Holandsko, Nemecko, Spojené kráľovstvo...) prijali kódexy s odporúčaniami pre rozhlasové a televízne vysielanie.³ Hovorí sa v nich, že „Zostavovatelia programov, redaktori a riadiaci pracovníci musia zväžiť dopad svojej činnosti.“, to, čo robia; či „...nevedome ponúkajú obraz monokultúrnej a jednojazyčnej reality“, „neposilňujú rasizmus, predsudky, xenofóbiu...“ (*Ako správne zobrazit'...*str. 4). Vývoj sa ubera smerom k mnohokultúrnej a mnohorasovej spoločnosti. Vysielanie síce nevytvára rasizmus, ale môže ho ignorovať alebo podporovať. Výskumy potvrdili, že tzv. neutrálnosť je často vnímaná divákmi a poslucháčmi ako variant rasizmu a xenofóbie, t.z., že ak sú správy prezentované ako nezávislé, ľudia to môžu chápať aj ako súhlas. Vo vysielaní médií dochádza k marginalizácii rasových a etnických menšín. O Rómoch sú v spravodajstve informácie len vtedy, keď sa niečo deje, informuje sa o kauzách a problémoch. „Keď bieli Európania každodenne nevidia v programoch príslušníkov rasovej alebo etnickej menšiny, posilní to ich nazeranie na nich ako na neplnohodnotných členov spoločnosti...“ (*Ako správne zobrazit'...*str. 5). Chýbajú pozitívne správy. Najmä Rómovia sú vykresľovaní len ako súčasť nejakých problémov alebo ako špecifický problém. V ľuďoch vznikajú asociácie – kriminálne, drogové, teroristické, Rómovia sú tak vnímaní ako problémová sociálna skupina. Regionálne etnické vysielanie, pokiaľ existuje, je v neatraktívnom vysielacom čase a nespĺňa kritériá mnohokultúrnosti. Mnohé programy naplňajú charakteristiku exotickosti. Rómovia sa narodili v Európe, v konkrétnych štátoch, preto nemôžu byť považovaní za cudzincov. Rasizmus a diskriminácia vedie k ich vylúčeniu zo spoločnosti, k odcudzeniu. Prispievajú

k tomu aj ostatné sociálne faktory, ako sú nízka úroveň vzdelania, nedostatok pracovných príležitostí.

Programové vyhlásenie definuje požiadavky na televíziu a rozhlas. Programy by nemali obsahovať nič, čo je namierené proti rovnakým právam a „čo by mohlo vyvolať prejavy rasizmu, xenofóbie a deštruktívneho nacionalizmu“ (*Ako správne zobraziť...*str. 13):

- 1. Nepoužívať vo vysielaní terminológiu urážajúcu menšiny a takú, čo vyvoláva pocity odlišnosti. Rozoznať, ktoré výrazy ponížujú, ohovárajú a zneužívajú jednotlivcov na podklade ich etnickej, rasovej alebo náboženskej príslušnosti. Pri živom vysielaní zaujať k nim stanovisko, odmietnuť ich.**
- 2. Vyhybať sa opakovaným charakteristikám – stereotypov - vlastností menšín prostredníctvom zdôrazňovania ich rasy alebo etnickej príslušnosti.**
- 3. Zamedziť nepodloženým a nedomysleným asociáciám o spojitosti menšín a sociálnych problémov a vyhnúť sa zobrazovaniu fiktívnej reality, ktorá vyvoláva predsudky.**
- 4. Zabezpečiť adekvátne zastúpenie menšín v éteri a zastúpenie redaktorov, komentátorov, moderátorov z radov menšín.**
- 5. Opatrne narábať so štatistikami a pravdivo zobrazovať rozdiely vo vnútri menšín.**
- 6. Neukazovať naturalizované skupiny ako exotické exponáty. Nevyslovovať domnienky o kultúrnom pozadí jednotlivcov na základe mena alebo náboženstva.**
- 7. Naučiť divákov a poslucháčov, ktoré výrazy sú rasistické a xenofóbne.**
- 8. V spravodajstve poskytovať pravdivé informácie a zabrániť vytváraniu senzácií s rasovými prvkami. Pri príprave spravodajstva spolupracovať s aj odborníkmi.**
- 9. Skúmať zaobchádzanie s menšinami, poskytnúť priestor ich predstaviteľom, skúmať rôzne názory v rámci menšín.**
- 10. Vyvarovať sa úmyselných a neúmyselných dezinformácií poskytujúcimi priestor xenofóbiu a rasizmus a vyvarovať sa názorov, ktoré môžu vyvolať nepokoj, strach. Pri vysielaní informácií a názorov podporujúcich rasizmus a xenofóbiu je potrebné zaujať odmietavé stanovisko, hľadať dôkazy na ich vyvrátenie, resp. podporu, poukazovať na protispoločenskú takýchto názorov.**

Odporúčania sa dotýkajú ďalej aj oblasti športu a športového spravodajstva, dramatického umenia, ľahkých žánrov, vzdelávacích programov, náboženského vysielania, vedecko-populárnych programov, hudby a umenia, programov pre deti a mládež. Ich realizácia môže pomáhať vytvárať klímu k budovaniu „tolerantnejšej, harmonickejšej a kultúrne rozmanitej“ spoločnosti.

2. SIEDMA VEĽMOC A RÓMOVIA

2. 1. ÚLOHA A POSTAVENIE MÉDIÍ PO ROKU 1989

V modernej demokratickej spoločnosti je existencia nezávislých médií nutnosťou a nevyhnutnou podmienkou pre slobodné šírenie myšlienok, pre zabezpečenie slobody prejavu. Osobitný vplyv médií vyplýva z ich schopnosti meniť prostredie spoločnosti a ovplyvňovať ho. Masmédiá, najmä tie s celoštátnou pôsobnosťou, majú nezastupiteľnú úlohu pri výchove k občianskym právam, pri presadzovaní ducha tolerancie, pri prekonávaní a potláčaní diskriminácie a v boji proti rasizmu. Prostriedky masovej komunikácie majú významný vplyv na zmýšľanie ľudí a formovanie verejnej mienky a spoluvytvárajú hodnotový systém spoločnosti. Ale váhu vplyvu médií nie je možné celkom presne definovať. Podľa niektorých prameňov v USA môže komentár v celoštátnom médiu v rámci predvolebnej kampane spôsobiť až „okamžitú 4-percentnú zmenu názorov.“ (Ivantyšin, str. 5).

V demokratických štátoch je silný najmä vplyv televíznych médií. Sú významným činiteľom formovania politickej scény. Mnohokrát dokážu veľmi radikálne ovplyvniť napríklad výsledky volieb (príklad z Talianska, kde vyhral posledné parlamentné voľby mediálny a televízny magnát Berlusconi), resp. ovplyvniť postavenie politickej strany (vplyv televízie Markíza na postavenie a preferencie Ruskovej strany ANO). Treba však povedať, že vplyv médií je relatívny. Jedinec s ustáleným hodnotovým systémom vie selektovať, vie sa v trhu informácií orientovať. Stáva sa voči nim resp. niektorým z nich imúnnym.

Aj v mediálnom priestore Slovenskej republiky má dominantné postavenie televízia. Pokiaľ vplyv štátu na súkromnú Televíziu Markíza je relatívne obmedzený, o to viac vystupuje do popredia zodpovednosť verejnoprávnej Slovenskej televízie (Graf č. 1). Udalosti, ktoré sú vysielané v televízii, sú pre diváka dôveryhodné, udalosť vidí na „vlastné oči“, zatiaľ, čo napríklad v rozhlase to síce počuje, ale pravdivosť informácie si nemôže „overiť“ zrakom. Na postavenie televízie má vplyv aj vybavenosť domácností prijímačmi ale v súčasnosti najmä dostupnosť domácností k ponuke televíznych staníc. V roku 1998 bolo z 1 840 000 domácností až 98 % televíznych. Denne sleduje televízny program 60 % a niekoľkokrát týždenne 27 % populácie. V STV tvorí spravodajstvo, publicistika a dokumenty 40 % vysielacieho času. V SR bolo okolo 220 televíznych káblových sietí a asi 550 000 účastníkov káblového vysielania televízie, čo predstavuje vysoký európsky štandard. (Ivantišyn, str. 9). Významný je v tomto smere vplyv lokálnych káblových televízií. Napr. vysielanie TV Prievdza sledovalo takmer 90% respondentov (Ivantišyn, str. 9). K 31. 12. 2000 bolo platných 81 licencií na regionálne a lokálne vysielanie, 66 staníc vysielalo cez káblové rozvody (Füle, Mistríková, Gindl, 2001)

Postavenie rozhlasových médií je determinované najmä vplyvom komerčných rozhlasových staníc na mladú generáciu (u nás napr. FUN Rádio, ale aj Rádio Twist. (Graf č. 2). Slovenský rozhlas vysielal v roku 1998 na troch okruhoch 23 tisíc hodín programu pre 3,5 mil. poslucháčov. Rádiožurnál počúvalo 26 % poslucháčov. V tom istom roku pôsobilo na Slovensku 25 súkromných rozhlasových staníc. Najvýznamnejšie bolo FUN Rádio, ktoré bolo možné počúvať na 70 % územia Slovenska. Jeho posluchácke zázemie tvorili mladí ľudia vo veku 14 – 29 rokov (67 % poslucháčov). Rádio Twist (vzniklo v roku 1993) ma poslucháčov z okruhu tzv. stredných vzdelaných vrstiev strednej generácie (priemerný vek 38 rokov, 35 % maturitné vzdelanie, 18 % VŠ) (Brečka, 1999).

Tlačené médiá vplývajú na formovanie abstraktného myslenia, môžu uvádzať viac podrobností, informácie môžu popísať udalosť detailnejšie, ísť im „pod kožu“. Správa v novinách môže udalosť interpretovať, hodnotiť, komentovať. V tomto smere môže tlač vplývať aj na televízne médiá. Podľa výskumov koncom 80-tych rokov 2/3 Američanov získavali informácie z televízie, necelá polovica z tlače a len 20 % z rozhlasu. (Ivantišyn, str.5).

Z hľadiska prístupu tlačených médií aj k spôsobu prezentácie problematiky rómskej národnostnej menšiny možno na slovenskej mediálnej scéne identifikovať 4 základné skupiny tlačených médií (Vašečka, 1998):

1. **Nacionálne orientovaný typ** (nacionalistická a národne orientovaná tlač), kde bol dominantným predstaviteľom denník Slovenská Republika, v súčasnosti je to Nový deň.
2. **Extrémne ľavicový typ** (komunistická a robotnícka tlač), reprezentovaný dvoma málo významnými periodikami Úsvit a Hlas robotníkov.
3. **Postkomunistický typ** (postsocialistická a sociálnodemokratická tlač), reprezentovaný denníkom Pravda, ale do nedávna sem patril aj denník Práca.
4. **Liberálny a konzervatívno-liberálny typ** (nezávislá proreformná, liberálna a konzervatívna tlač), kde možno zaradiť denníky SME, Nový čas, a čiastočne aj Národnú obrodu. (Vašečka, Pinterová, 2000).⁴

V roku 1989 vychádzalo na Slovensku 12 denníkov s priemerným nákladom 110 000 kusov výtlačkov, v roku 1998 19 denníkov (12 celoštátnych, 3 regionálne a 4 lokálne) s priemerným nákladom 50 ks výtlačkov. (Graf č. 3)

Práva a povinnosti médií v SR vymedzujú rôzne právne predpisy. Najdôležitejšie sú štyri zákony: Zákon SNR č. 468/1991 Zb. o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielania, Zákon SNR č. 254/1991 Zb. o Slovenskej televízii, Zákon SNR č. 255/1991 Zb. o Slovenskom rozhlase a Zákon č. 81/1991 Zb. o periodickej tlači a ostatných hromadných informačných prostriedkoch. Zákon o prevádzkovaní rozhlasového a televízneho vysielania je základným zákonom pre elektronické verejnoprávne i súkromné médiá. Vo svojom § 4, odsek 2 ukladá prevádzkovateľom povinnosť poskytovať objektívne a vyvážené informácie. Zákon ďalej výrazne stanovuje zásadu, že verejnoprávne médiá STV a SRo svojim vysielaním nesmú „...jednostranne prihliadať iba na jednotlivé názorové orientácie, na jedno náboženské vyznanie alebo svetonázor, na záujem jednej politickej strany, hnutia, skupiny alebo časti spoločnosti.“ (Solovic, 1999, str. 24). Zákony, ktoré sa týkajú STV a SRo definujú ich poslanie, ktorým je „...slúžiť verejnosti tvorbou a šírením programov založených na zásadách demokracie, humanizmu, etiky, pravdivosti, nezávislosti, profesionality a zákonnosti.“ (Solovic, 1999, str. 24). Podobné ustanovenia zamerané na periodickú tlač obsahuje aj Tlačový zákon.

2. 2. PRVÉ MONITORY MÉDIÍ

Krátky slovník slovenského jazyka uvádza že **monitorovanie** je odborný informačný systém, ktorý na základe sústavného merania, pozorovania a analýz stavu istého objektu predpovedá jeho budúci vývin. A monitoring je sledovanie priebehu. To uvádzajú aj ďalší autori (Holina, 1999, s.19). Monitorovať v publicistike znamená pozorovať a zaznamenávať. Pred rokom 1989 sa robili obsahové analýzy ústredných denníkov a neskôr aj krajských, okresných a miestnych periodík v Novinárskom študijnom ústave, išlo však o kvantifikáciu obsahových a žánrových prvkov. V 90-tych rokoch sa na monitorovanie začala využívať aj výpočtová technika a slovenské inštitúcie, ktoré sa monitorovaním tlače alebo médií vôbec zaoberajú, využívajú zahraničné skúsenosti. Systematicky sa po roku 1989, najmä v druhej polovici desaťročia monitorovaním vysielania médií začali zaoberať najmä mimovládne organizácie. Požiadavka sledovania práce médií, vyhodnocovania a analyzovania toho, čo vysielajú predovšetkým v oblasti spravodajstva, vyplynula na Slovensku najmä po roku 1994, nástupe Mečiarovej vlády, kedy sa zdali byť aktuálne otázky ovplyvňovania médií, najmä verejnoprávných (Slovenská televízia, Slovenský rozhlas) politickou mocou. V súvislosti s predvolebnou kampanou roku 1998 robili monitorovanie MEMO '98, NCMK, SSN-PHARE, ktoré sa orientovali na priebeh volebnej kampane v médiách. Súčasne od júna 1998 prostredníctvom Slovenského helsinského výboru sa začal výskum „Obraz Rómov v slovenských médiách“. Neskôr najmä monitoring mimovládnej organizácie MEMO '98 nadobudol systémové parametre a po roku 1998 prebiehal systematicky. V roku 1999 sa otázka prezentácie migrácie Rómov v tlačených médiách zaoberal Inštitút pre verejné otázky. V roku 2000 začalo MEMO '98 realizovať aj projekt monitorovania vysielania elektronických médií o národnostných menšinách, najmä o Rómoch. Tento monitoring prebieha už tretí rok a v roku 2002 bol v súvislosti s voľbami rozšírený aj na relevantné tlačené médiá.

Základným prvkom monitorovania médií je metóda obsahovej analýzy, ktorá je charakterizovaná tým, že výpoveď nie je skresľovaná a ovplyvňovaná výskumníkom. Prvé použitie metódy obsahovej analýzy pri vyhodnocovaní činnosti médií bolo zaevidované v 50-tych rokoch v USA. Predmetom analýzy bolo zisťovanie charakteristiky etnických menšín v príspevkoch v populárnych časopisoch. Podľa Berelsonových definícií z rokov 1941 – 1943 obsahová analýza je charakterizovaná tým, že sa musí dotýkať len syntaktických a sémantických prvkov výpovede a musí byť systematická, kvantitatívna a objektívna.

(Holina, 1999). Podľa Holinu je teda obsahová analýza „...prevažne kvantitatívna metóda systematického a overiteľného opisu analýzy komunikačných celkov a komunikačných výpovedí.“ (Holina, 1999, str. 20). Pri monitorovaní médií a následnej realizácii kvantitatívnej obsahovej analýzy je potrebné vymedzenie cieľov analýzy, vymedzenie základného a stanovenie výberového súboru, ktorý budeme monitorovať a analyzovať. Potom je nutné stanoviť jednotky analýzy, teda spôsob kódovania. Na základe cieľov analýzy je nutné sformulovať kritéria analýzy a definovať použitie kategórií (názov, predmet, téma monitorovania). Potrebné je aj vypracovanie podrobného časového a organizačného harmonogramu. (Holina, 1999, str. 20)

2. 3. OBRAZ RÓMOV V SLOVENSKÝCH MÉDIÁCH

Na pôde Slovenského helsinského výboru (SHV) boli realizované dva projekty zamerané na zmapovanie mediálneho obrazu slovenských Rómov. Projekt „**Obraz Rómov vo vybraných slovenských masmédiách**“ sa realizoval v čase od 1. júna 1998 do 31. mája 1999 a bol plne financovaný prostredníctvom grantu, ktorý poskytlo Veľvyslanectvo Holandského kráľovstva na Slovensku. Bol prvým pokusom o zmapovanie obrazu Rómov optikou najvýznamnejších masovokomunikačných prostriedkov na Slovensku. Riešiteľmi projektu boli študenti politológie FFUK v Bratislave B. Benkovič a L. Vakulová. Druhým projektom realizovaným Slovenským helsinským výborom bol „**Media monitoring**“, ktorý je súčasťou projektu „Developing the practical skills of human right monitoring and advocacy“, podporeného Európskou komisiou. Projekt zameraný na monitorovanie obrazu vybraných národnostných a iných menšín prebiehal v čase od 1. marca do 31. decembra 2001.

Cieľom oboch projektov bolo zistiť aplikáciou metódy obsahovej analýzy, ako verejnosťou najsledovanejšie tlačené a elektronické médiá počas realizácie projektu prezentovali rómske etnikum a jeho problémy, ktoré aspekty a charakteristiky v súvislosti s Rómami zvyrazňovali a ktoré marginalizovali. Ako hlavnú výskumnú metódu autori použili metódu kvantitatívnej obsahovej analýzy, ktorú doplnili kvalitatívnou analýzou vybraných aspektov mediálneho obrazu Rómov. Kritériom pre výber vzorky médií bola čítanosť, resp. sledovanosť daného média. V prvom projekte - **Obraz Rómov vo vybraných slovenských masmédiách** - bolo monitorovaných 6 v tom čase najčítanejších celoslovenských printových médií - denníky **Nový čas, Pravda, Slovenská republika, Sme, Práca a Národná obroda**. Z elektronických médií to boli hlavné spravodajské relácie **Slovenskej televízie, Televízie Markíza a Slovenského rozhlasu. Media monitoring** nadviazal na predchádzajúci projekt a bola použitá identická metodológia. Keďže nebol zameraný iba na rómsku minoritu, znížil sa počet monitorovaných médií na tri denníky - **Nový čas, Nový deň a SME**, a na hlavné spravodajské relácie **Slovenskej televízie a TV Markíza**.

Jednotkou súboru bola každá informácia, v ktorej sa slovom alebo písmom spomínali Rómovia (cigáni) a rómska problematika. Každá informácia bola identifikovaná cez identifikačné premenné, ktorými boli **médium, dátum, názov informácie, umiestnenie v médiu a jej rozsah**. Analytickými, t.j. obsahovými premennými, ktoré boli súčasťou procesu operacionalizácie a tvorby indikátorov, boli **typ informácie** (agentúrna správa, komentár, reportáž, interview, redakčná správa, list čitateľa atď.), **charakter informácie** (Rómovia ako hlavná téma alebo len ako zmienka) a jej **obsahové zameranie**. Obsahové zameranie analyzovanej jednotky sa kategorizovalo na oblasti ako **sociálna sféra, vzdelanie a kultúra, kriminalita, sociálno-psychologické charakteristiky Rómov, verejná a politická sféra, ľudské a občianske práva**. Jednotlivé kategórie boli tvorené subkategóriami, aby bolo možné detailnejšie spracovať mediované obsahy. (Benkovič, 2002, str. 6)

Ďalej boli identifikované kategórie **nositeľ informácie, zdroj informácie** (jednotliví Rómovia, rómske organizácie, rómske politické strany, rôzne štátne orgány, nezávislí experti,

žurnalisti, zahraničné subjekty atď.), **kvalita informácie** (analytická, deskriptívna), atď. V rámci jednej **kódovacej jednotky** (článku v tlačených alebo príspevku v elektronických médiách) sa väčšinou vyskytovalo viacero **tém**, nositeľov informácie a pod. Každá kódovacia jednotka bola zaznamenaná na samostatnom záznamovom **hárku** prostredníctvom vytvoreného **kódovacieho kľúča** a získané dáta boli následne štatisticky spracované. Organickou súčasťou vyhodnocovania primárnych informácií v sledovaných masmédiách bolo hodnotenie publikovanej informácie z hľadiska jej vyznenia voči recipientovi z majority. V projektoch SHV pracovali autori s tromi druhmi hodnotenia – **pozitívny, neutrálny alebo negatívny** náboj vyznievajúci z jednotlivých jednotiek informácií smerom k majoritnej verejnosti. Ak správa nejakým spôsobom priamo alebo nepriamo navodzovala a priori negatívne emócie voči Rómom (ich správaniu, sociálno-psychologickým danostiam, životným podmienkam atď.), resp. fixovala tradičné stereotypy majoritného spoločenstva vo vzťahu k rómskemu etniku, bola chápaná ako negatívna. Ak bola poňatá bez emocionálneho náboja, výlučne vecne a nehodnotiaco ako informácia nezhoršujúca, ale ani nezlepšujúca obraz Rómov, pripísala sa jej neutrálna hodnota. Ak správa priamo alebo nepriamo zlepšovala mediálny obraz Rómov, bola hodnotená ako pozitívna. (Benkovič, 2002, str. 6)

Štatistický súbor⁵ tvorilo 1304 jednotiek – správ, ktoré sa nejakým spôsobom venovali Rómom a rómskej problematike. Z toho bolo 833 informácií, v ktorých boli Rómovia hlavnou témou a 470 informácií, v ktorých sa v nejakých súvislostiach spomínali Rómovia, ale neboli hlavnou témou informácie. Z celkového počtu 1304 kódovacích jednotiek 212 správ (16,3 %) bolo prezentovaných v elektronických médiách a 1092 (83,7 %) v printových médiách. Z denníkov najviac správ o rómskom etniku priniesli v sledovanom období Nový deň (419) a SME (414). (Benkovič, 2002, str. 7). Prevládajúcim typom informovania verejnosti o problémoch rómskeho etnika prostredníctvom médií v sledovanom období bola redakčná správa (31,2 %), za ňou nasleduje agentúrna správa (20,7 %) a komentár (18,2 %). Najmenej sa vyskytovali humoristické žánre, listy čitateľov a prebraté správy. Prekvapujúco zriedkavo sa ako novinársky žánr vyskytovalo interview, pričom práve táto podoba informácie poskytuje čitateľovi relatívne vysokú mieru autenticity a nesprostredkovaných názorov. Zo zverejnených správ iba 6,7 % malo podobu interview .

Nositeľom alebo zdrojom informácie v danej kódovacej jednotke (v jednej informácii bol obvykle identifikovaný viac ako jeden zdroj) boli najčastejšie samotní novinári a tlačové agentúry. Druhým najčastejším zdrojom boli rôzne štátne orgány. Tretím nositeľom mediovej informácie boli samotní Rómovia, ich organizácie a politickí predstavitelia. Zahraničné subjekty (predovšetkým zahraničné veľvyslanectvá, orgány EÚ a rôzne medzinárodné organizácie, resp. vlády iných krajín) boli zdrojmi v 9,6 % spracovaných informácií. Tento relatívne vysoký počet súvisí najmä s problematikou dodržiavania ľudských a občianskych práv Rómov, ako aj s problémami ich emigrácie. (Benkovič, 2002, str. 9)

Čo sa týka tematického zamerania informácií (Graf č. 3), dominovala verejná a politická sféra (46,4 %) nasledovaná problémami spadajúcimi do sféry dodržiavania ľudských a občianskych práv a slobôd (42,9 %). Treťou najviac prezentovanou témou v súvislosti s rómskou komunitou bola sociálna problematika (33,8 %). V obsahovom zameraní informácií zahrnutých do tematického okruhu verejná a politická sféra dominovali štatistiky o počte Rómov a všeobecne nastolený rómsky problém. Do tejto kategórie boli zaradené mediované obsahy týkajúce sa rôznych rómskych organizácií, ako aj na problematiku viažuce sa rómske politické strany, resp. i rómskych kandidátov do regionálnych volieb. Tematický okruh zameraný na dodržiavanie ľudských a občianskych práv výrazne utvárali informácie týkajúce sa diskriminácie Rómov, rasizmu a rasového napätia, rasovo motivovaných útokov na Rómov a rôzne aspekty emigrácie. V kategórii sociálna sféra dominovali subkategórie vzťahujúce sa na životné podmienky rómskej populácie, bývania a rómskych osád, problematiku detí a

starostlivosti o ne, nezamestnanosť a sociálnu starostlivosť, sociálne dávky i materiálnu pomoc poskytovanú Rómom. (Benkovič, 2002, str. 13)

Informácie obsahujúce tematiku kriminality Rómov sa najčastejšie zaoberali krádežami, podvodmi, úžerníctvom, násilnými trestnými činmi a pohlavným zneužitím, resp. kriminalitou Rómov všeobecne a rôznymi štatistickými údajmi o kriminalite. Sociálno – psychologické charakteristiky Rómov boli zaznamenané v 127 kódovacích jednotkách. Najčastejšie sa v tejto kategórii vyskytovali informácie o nezodpovednosti, arogantnosti, lenivosti, hlučnosti atď. rómskej society. Umelecké nadanie Rómov, ich veselosť, hrdosť atp. sa vyskytlo v jednej pätine zo zaznamenaných informácií viažucich sa na sociálno - psychologické vlastnosti tohoto etnika. Na základe získaných údajov je možné konštatovať, že obsahové zameranie informácií v podstate reflektovalo reálne problémy rómskeho etnika (dodržiavanie ľudských práv, sociálna problematika apod.). (Benkovič, 2002, str. 15)

Štruktúra informovania o Rómoch v denníkoch SME a Nový deň bola podobná, s výnimkou podielu informácií patriacich pod verejnú a politickú sféru. Táto bola oveľa výraznejšie zastúpená v denníku Nový deň. Naopak, problematika ľudských a občianskych práv bola výraznejšie zastúpená v denníku SME. V porovnaní s horeuvedenými periodikami venoval Nový čas väčšiu pozornosť sociálnym aspektom spojeným s rómskou minoritou a aj podiel informácií týkajúcich sa „rómskej kriminality“ bol v porovnaní so SME a Novým dňom v Novom čase väčší asi o jednu tretinu.

Komparácia štruktúry informácií o Rómoch v hlavných spravodajských reláciách dvoch kľúčových slovenských elektronických médií - STV a televízie Markíza ukazuje, že Markíza mala v porovnaní s STV asi o jednu tretinu väčší podiel informácií, v ktorých sa Rómovia spomínali v súvislosti s kriminalitou. Rovnako podiel informácií týkajúcich sa sociálnych aspektov spojených s rómskou minoritou a jej sociálno - psychologickými charakteristikami bol v spravodajstve televízie Markíza väčší ako v spravodajstve STV. (Benkovič, 2002, str. 16)

V podstate rovnaká metodika získavania spracovania informácií týkajúcich sa Rómov, použitá pri realizácii projektov *Obraz Rómov* vo vybraných slovenských masmédiách a *Media monitoring* umožňuje komparáciu dát získaných v rámci oboch projektov. Vzhľadom na skutočnosť, že sa líšila štruktúra balíka monitorovaných médií v oboch projektoch, nie je možné komparovať celkové výsledky (celkový obraz) zistený predmetnými projektmi. Je však možné porovnať vývoj štruktúry informácií o Rómoch v médiách, ktoré boli monitorované v oboch projektoch, to znamená v denníkoch SME a Nový čas a v televíziách Markíza a STV. Zmena štruktúry informácií, a teda aj podielu tém v jednotlivých médiách je do značnej miery determinovaná objektívnym vývojom a udalosťami spojenými s rómskou minoritou v čase, v ktorom prebiehal zber údajov. Odráža sa v nej však aj (subjektívny) prístup novinárov daného média k rómskej problematike. Inak by boli zmeny v štruktúre informácií identické vo všetkých sledovaných médiách. (Benkovič, 2002, str. 17)

V oboch elektronických médiách poklesol v období marec až december 2001 podiel informácií týkajúcich sa sociálnej sféry a verejnej a politickej sféry. V televízii Markíza mierne klesol aj podiel informácií o ľudských a občianskych právach, zatiaľ čo v STV podiel tejto témy mierne vzrástol. Podiel kriminality Rómov na celkovej štruktúre informácií prezentovaných o tejto minorite v Markíze stúpol roku 2001 výraznejšie ako v STV, kde bol posun v tejto oblasti minimálny. V porovnaní s STV, ale aj so všetkými ostatnými médiami, je pre televíziu Markíza charakteristický relatívne nevýrazný pokles podielu informácií o sociálno-psychologických charakteristikách príslušníkov rómskej minority. Aj vývoj v oblasti témy vzdelanie a kultúra je v prípade Markízy opačný ako v STV. (Benkovič, 2002, str. 20). Z 1304 jednotiek informácií, zachytených a spracovaných v období marec – december 2001, bola veľká väčšina – až 84 % neutrálnych, to znamená, že popisovali javy týkajúce rómskej minority bez toho, aby príjemcov informácie priamo ovplyvňovali negatívnymi alebo

pozitívnymi emóciami. Negatívny náboj obsahovalo 14 % jednotiek informácií a iba 2 % z celého súboru zachytených informácií nieslo pozitívny emociálny náboj. Neutrálne a pozitívne vyznenie informácií sa najčastejšie spájalo s témami ako sú rómsky folklór, jazyk, cirkevné a mediálne aktivity atp. Negatívne vyznenie informácií sa prioritne viazalo na dva tematické okruhy – sociálno - psychologické vlastnosti pripisované Rómom a na kriminalitu. Ak sa na produkciu jednotlivých monitorovaných médií pozrieme optikou vyznenia (negatívne, neutrálne, pozitívne), potom najvyšší podiel negatívnych informácií mal z tlačných médií Nový čas (22,4 %) a z elektronických médií TV Markíza (19,6 %). Tieto zistenia dokumentujú, že v súvislosti s problematikou rómskej minority bolo publikovaných relatívne málo analytických informácií, t.j. informácií, v ktorých mediovaná správa prezentuje okrem popisu samotného problému aj jeho príčiny a následky, prípadne rozoberá navrhované alternatívy riešenia. Pomer deskriptívnych a analytických informácií bol v celom sledovanom súbore 85 % ku 14,4 %. (Benkovič, 2002, str. 20)

Pri monitorovaní obrazu Rómov v médiách autori o.i. identifikovali dva negatívne a zároveň široko rozšírené spôsoby prezentovania Rómov. V prvom prípade ide o zdôrazňovanie etnickej príslušnosti v prípadoch, ktoré samé osebe pôsobia negatívne (kriminalita, sociálne dávky) a ktoré je pre toto etnikum na Slovensku špecifické. Nevyskytol sa prípad, že by bola pri obvinení zo spáchania nejakého trestného činu uvádzaná národnostná (etnická) príslušnosť občana Slovenskej republiky iná ako rómska. Bežne používané bolo tiež zovšeobecňovanie, keď autori článkov nedostatočne rozlišovali, resp. vôbec nerozlišovali správanie sa konkrétneho jedinca a celej etnickej society. Informácia potom vyznievala, akoby daný vzorec správania bol charakteristický pre celé rómske etnikum. (Benkovič, 2002, str. 23) Prístup médií smerom k Rómom spoluvytvára realitu postoja spoločnosti voči Rómom a zároveň sa tento postoj majoritnej komunity odráža v spôsobe a obsahovom zameraní médií, ako informujú o problémoch Rómov. Mediálny obraz Rómov je v porovnaní s ostatnými národnostnými menšinami žijúcimi na Slovensku špecifický, rovnako ako je špecifické postavenie rómskej národnostnej menšiny v našej spoločnosti. V rovine médií sa to týka predovšetkým spôsobu informovania o tzv. „rómskej kriminalite“, sociálnych problémoch Rómov a ich etnických charakteristik. (Benkovič, 2002, str. 45) Prevažne negatívne postoje k Rómom, ktoré sú vlastné veľkej časti majoritnej populácie, sa prejavujú v situáciách, keď niektoré podnety v súvislosti s Rómami (napr. informácie o zneužívaní sociálnej pomoci štátu počas povodní, alebo zavedenie víz pre SR v dôsledku emigrácie Rómov a pod.) vyprovokujú inak vyvážené písucich novinárov (obvykle sa snažiacich prezentovať mediovaný problém aj z pohľadu Rómov) a časť politickej elity, ktorá má imidž tolerantnosti voči rómskej minorite, k spontánnemu vyventilovaniu kritiky na adresu Rómov. Ich kritika potom často obsahuje väčšinu stereotypov, predsudkov a zovšeobecnení, ktoré sú znakmi netolerancie a rasizmu. Ako príklad možno uviesť výroky podpredsedu vlády SR zodpovedného za problematiku ľudských práv a národnostných menšín P. Csákyho, ktorý v súvislosti s emigráciou určitých skupín slovenských Rómov verejne prezentoval pojem „rómsky etnoturizmus“. Do podobnej kategórie spadá aj reakcia ministra spravodlivosti SR J. Čarnogurského v súvislosti so zisťovaním počtu „rómskych väzňov“ v slovenských nápravno-výchovných ústavoch, ktorý na otázku podľa akých kritérií sa v danej situácii zisťuje kto je a kto nie je Róm odpovedal: „To vám neviem povedať, ale ubezpečujem vás, že príslušníci Zboru väzenskej a justičnej stráže vedia odhadnúť, kto je Róm a kto nie. Je možné, že nejaká minimálna štatistická chyba, ktorá nehrá úlohu, tam môže byť.“ (SME, 4. 8.2000, čl. Strážna služba spočítala Rómov vo väzniciach) Tieto príklady ukazujú prostredníctvom tolerancie „osvietenejšej“ časti súčasnej slovenskej elity, aká hlboká je v skutočnosti miera predsudkov voči Rómom a ako málo stačí, aby sa zotrel rozdiel medzi postojmi radikálne negatívne naladenej časti verejnosti voči Rómom a umiernenými predstaviteľmi majority. (Benkovič, 2002, str. 48 - 49)

Na základe záveru, že mediálny obraz Rómov je súčasťou širšieho majoritného postoja voči rómskej komunite, sa autori domnievajú, že vzhľadom na realnosť vyostrenia vzťahov Rómov a majority je možné predikovať zhoršenie vývoja obsahových parametrov obrazu Rómov v slovenských médiách. Validitu ich tvrdenia indikuje aj spôsob a intenzita mediálnej prezentácie problémov emigrácie Rómov. Emigrácia nie je určujúca pre reálnu situáciu Rómov u nás a nemá ani relevantné dopady na sociálno-ekonomickú pozíciu rómskej minority, a to aj vzhľadom na relatívne zanedbateľný počet emigrujúcich v porovnaní s celkovým počtom Rómov žijúcich na Slovensku. Na daný problém je však mimoriadne citlivá veľká časť ostatných obyvateľov Slovenska. Vo všeobecnosti to znamená, že spôsob medializácie rôznych skutočností týkajúcich sa rómskej minority, záleží predovšetkým od toho, ako je na daný problém senzibilná majorita. (Benkovič, 2002, str. 49)

V roku 2001 v porovnaní s obdobím 1998/1999 zaznamenali autori projektu vo všetkých monitorovaných médiách nárast počtu informácií týkajúcich sa rómskej problematiky. Spomínaný nárast je zreteľný napriek tomu, že dáta z projektu „Media monitoring“ obsahujú len 10 mesiacov, pričom dáta z predchádzajúceho projektu zahrňujú časové obdobie 12 mesiacov. Napríklad televízia Markíza priniesla v čase od 1. júna 1998 do 31. mája 1999 (12 mesiacov) vo svojej hlavnej spravodajskej relácii celkovo 58 príspevkov o Rómoch. V období marec – december 2001 (10 mesiacov) to už bolo 102 takýchto správ, čo predstavuje skoro dvojnásobný nárast informácií, v ktorých figurovali Rómovia. Signalizuje to rastúci záujem mienkotvorných médií o rómsku minoritu a témy s ňou spojené. Majoritný poslucháč alebo divák je teda zo strany médií vystavený zvyšujúcemu sa toku informácií o Rómoch. (Benkovič, 2002, str. 49)

V procese realizácie obsahovej analýzy vybraných slovenských médií sa autori oboch projektov prostredníctvom identifikácie manifestných obsahov kódovacích jednotiek, ich štatistického spracovania a vyhodnotenia pokúsili konkretizovať obraz rómskej minority v SR, tak ako ho prezentovali v rokoch 1998 - 1999 a v roku 2001 vybrané printové a elektronické médiá. Skúmaním odkryli viaceré latentné parametre vzťahu majoritnej society k rómskej minorite. Potvrdila sa ťažisková výskumná hypotéza oboch projektov, že obraz rómskeho etnika v slovenských médiách je prezentovaný z pohľadu majoritnej spoločnosti, ktorej sú médiá súčasťou. Obraz rómskeho etnika sa vyznačuje latentnými prejavmi rasizmu a intolerancie vlastnej majoritnej spoločnosti. Média samotné si nimi prezentované predsudky a stereotypy vo vzťahu k Rómom neuvedomujú a nepokladajú ich za rasizmus. (Benkovič, 2002, str. 45)

2.4. MONITOR PRINTOVÝCH MÉDIÍ.

Migrácia Rómov do niektorých krajín Európskej únie sa v posledných štyroch – piatich rokoch stala jednou z hlavných politických tém na Slovensku. Opatrenia dotknutých krajín EÚ v podobe zavádzania víz pre občanov Slovenskej republiky znamenalo zvýšenie záujmu slovenskej spoločnosti o tému „Rómovia“, a to nielen z aspektu otázok, konkrétne sa dotýkajúcich migrácie, ale aj ďalších problémov (ľudské a občianske práva, sociálne otázky, vzdelávanie, spôsob života, kriminalita). Odrazilo sa to aj v médiách.

V roku 1999 autori Vašečka a Pinterová v práci **Monitoring problematiky migrácie Rómov do krajín EÚ v profilujúcich slovenských denníkoch** (január 1999 – apríl 2000) analyzovali monitorovanie problematiky **migrácie Rómov** v troch denníkoch – **Slovenská Republika, SME a Pravda**. Uvedené periodiká boli relevantné z hľadiska svojho významu a postavenia na mediálnom trhu, patrili medzi najčítanejšie a rozsahom pokrytia témy Rómovia patria k dominujúcim médiám na Slovensku. Významné miesto z pohľadu vplyvu na čitateľov pri prezentovaní problematiky migrácie Rómov mali aj regionálne periodika Prešovský večerník, Prešovský denník, Korzár a Košický večer, pretože tieto otázky sú prioritne aktuálne práve na východnom Slovensku.

Postoje jednotlivých médií boli diferencované podľa politickej orientácie, socio-profesnej pozícií čitateľov, resp. aj etnickej príslušnosti. Zvýšila sa frekvencia správ o migrácii Rómov i Rómoch všeobecne. Možno konštatovať, že problematika migrácie nepriamo ovplyvnila záujem médií aj o ostatné témy, najmä tzv. problematické (sociálne otázky, kriminalita, demografické údaje, rôzne kauzy). V súvislosti s migráciou majorita zdôrazňuje, že má ekonomické príčiny; hovorí sa o „etnoturistike“ Rómov. Na druhej strane Rómovia za príčinu svojho odchodu do zahraničia označujú rasovú diskrimináciu. Ale ani predstavitelia Rómov nie sú v názoroch na príčiny migrácie jednotní. Liberálne médiá poukazujú na znevýhodňovanie strednej vrstvy Rómov ako jednej z možných príčin migrácie Rómov. Najmä po roku 1998 sú Rómovia vo väčšine médií zobrazovaní inak, ako ostatné národnostné menšiny. Sú nepriamo označovaní za problémovú skupinu. K ostatným menšinám je evidentná väčšia tolerancia a empatia. Z tlačných médií iba denník SME sa snaží o podrobnejšie analýzy, ide hlbšie a odbornejšie do problémov, venuje im viac priestoru, venuje sa háklivým témam ako je diskriminácia Rómov, prejavy latentného rasizmu. Migráciu vníma nielen ako problém sociálny, ale pre majoritu aj ako morálny a civilizačný. Analyzuje príčiny aj z aspektu ľudských práv, diskriminácie a rasizmu. Poskytuje priestor aj názorom Rómov a rómskych komunít. Denník Pravda sa snaží prezentovať rómsky problém ako sociálny, migráciu prezentuje najmä z hľadiska negatívnych dopadov na SR. Denník Slovenská Republika prezentoval migráciu ako sociálny problém neprispôsobivej časti populácie, obhajoval represívne postupy moci, snažil sa o spochybňovanie prejavov diskriminácie Rómov a svojim čitateľom predkladal mýtus o nadštandardných právach Rómov. Rozdiely sú aj z hľadiska frekvenčnosti informácií v jednotlivých médiách. SME sa problematike snaží venovať systematicky a dlhodobo, Pravda a Slovenská Republika kampaňovito – v období, keď migrácia vrcholila (leto 1999 Fínsko, zima 2000 Belgicko). (Podrobnejšie Vašečka, Pinterová, 2000, grafy na str. 10-11). Vo všeobecnosti v médiách všeobecne, a teda aj v monitorovaných troch denníkoch, v problematike migrácie prevládalo čierno-biele videnie, chýbalo viac analytických pohľadov. Informácie v podstate utvrdzujú stereotyp majority, že migrácia Rómov je ekonomickou turistikou. Všetky denníky ako hlavnú príčinu vidia ekonomické dôvody. Slovenská Republika dokonca prezentovala názory o „komplete“ proti SR, ktorý ohrozuje jej vstup do EÚ, SME a Pravda písali tiež o podozreniach o organizovaní migrácie. Relevantné k štýlu a forme prezentácie problematiky v monitorovaných médiách je aj jazyk, ktoré médiá používajú. Slovenská Republika používala expresívny jazyk, jednoduchý štýl, Pravda a SME neuvěřňujú expresívne výrazy. Aj napriek tomu, že denníky Pravda a SME sa snažili používať neutrálne pomenovania („odchody Rómov“, „migrácia Rómov“, „emigrácia Rómov“), všetky denníky používali aj výrazy emotívne podfarbené, ktoré do istej miery hodnotia migráciu (rómsky exodus, organizovaný odchod Rómov, azylové dobrodružstvo). A Slovenská republika používala aj dehonestujúce výrazy (konšpirácia Rómov, rómska etnoturistika, „idú k fjordom“, „Rómovia na prieskumoch“).

Pri celkovom hodnotení danej problematiky v monitorovaných médiách možno konštatovať, že informácie v denníkoch boli obsahovo zamerané na niekoľko základných okruhov:

1. **Analýza dôvodov migrácie** – posudzovanie sociálnej situácie Rómov, rasizmus a diskriminácia Rómov, popieranie príčin migrácie (úžera, komerčná činnosť, zneužívanie azylu), reakcie slovenských politikov a rómskych predstaviteľov a návrhy na riešenie migrácie i rómskej problematiky všeobecne.
2. **Reakcie „západu“ na migráciu** – cieľových krajín migrácie Rómov, EÚ ako celku, preklady článkov zo zahraničnej tlače, výzvy predstaviteľov cieľových krajín.
3. **Reakcie slovenskej administratívy** (vlády, aktivity SIS v problematike migrácie, analýzy návrhov na riešenie sociálneho postavenia Rómov.

4. **Informatívne články** o počtoch Rómov žiadajúcich o azyl, reportáže o živote Rómov v krajinách migrácie, o spôsoboch odchodu do zahraničia.
5. **Problematika víz**, ich zavádzania, resp. rušenia.
6. **Vplyv migrácie na integračné snahy SR** do EÚ. (Vašečka, Pinterová, 2000)

3. MONITORY MEMO 98

3.1. MEMO 98

Občianske združenie **MEMO '98** je nezávislá a nadstranícka organizácia, ktorá vznikla v období pred voľbami do Národnej rady SR v roku 1998 a odvtedy monitoruje vysielanie významných elektronických médií s celoštátnou pôsobnosťou. „Projekt MEMO '98 bol zorganizovaný Helsinským občianskym zhromaždením a Združením na podporu lokálnej demokracie za podpory NDI – Národného demokratického inštitútu.“ (Mračka, 1999, str. 26) Jeho cieľom bolo sprostredkovať verejnosti na Slovensku i relevantným inštitúciám popis práce slovenskej mediálnej scény a spôsoby médií pri prezentácii politickej scény v SR v rámci volebnej kampane 1998. Monitorovanie prebiehalo v časovom rozpätí štyroch 4 mesiacov – tri mesiace pred voľbami a mesiac po nich a bolo zamerané na sledovanie a vyhodnocovanie hlavných spravodajských relácií elektronických médií a 5 najčítanejších denníkov. V prípravnej fáze boli vybraní **monitori** – pracovníci, ktorí sledovali vysielanie médií, a zaznamenávali kódované dáta do záznamových hárkov. Boli to najmä študenti stredných, a najmä vysokých škôl, ale aj akademickí pracovníci. Vzhľadom na to, že na Slovensku sa dovtedy podobný spôsob sledovania a hodnotenia médií neuskutočnil, výber monitorov prebiehal v niekoľkých fázach. Monitori absolvovali školenia a tréningy a skúšobné monitorovanie. V priebehu trvania projektu sa vystriedalo v úlohe monitorov vyše tridsať dobrovoľníkov. Aby sa zabezpečila objektivita a kvalita monitoringu, každá spravodajská relácia bola vyhodnocovaná nezávisle na sebe dvoma monitormi. V projekte boli stanovené parametre, ktoré sa sledovali a vyhodnocovali. Išlo o všetky informácie, ktoré mohli mať vplyv na rozhodovanie voličov (strany a hnutia, politici, kandidáti, programy, resp. aj ďalšie skutočnosti). Sledovaný a hodnotený bol **priestor**, ktorý subjekty dostali v relácii, **spôsob prezentácie** týchto subjektov v médiu a výskyt **nekorektných správ** (hodnovernosť, pravdivosť a objektivita informácií, dodržiavanie etiky, využívanie jazyka a pod.). Monitorovanie prebiehalo tak, že spravodajské relácie elektronických médií sa **nahrávali** (na video, resp. audiokazety), tlačené média boli monitorované priamo vyhľadávaním relevantných informácií a **meraním priestoru**, ktorý bol poskytnutý v periodiku danej informácii, a hodnotením ďalších parametrov. (Podrobnejšie vymedzenie sledovaných parametrov v záznamových hárkoch pozri publikáciu MEMO '98, Monitoring médií, MEMO '98, Bratislava 1999, str. 42 - 45). Okrem hodnotenia časového priestoru, ktorý elektronické médium danej informácii poskytlo, resp. plochy, ktoré jej poskytlo tlačené médium, bol pri monitorovaní dôležitý **spôsob prezentácie** subjektu v médiu. Išlo o hodnotenie relevancie informácie, jej presnosti a správnosti, transparentnosti a spoľahlivosti zdrojov informácie, vecnosti a nezaujatosti, vyváženosti faktov, ktoré sprostredkúva. Hodnotená bola aj rôznorodosť a šírka výberu informácií, ich aktuálnosť a zrozumiteľnosť pre čo najširší okruh divákov, poslucháčov alebo čitateľov. Výsledky monitoringu boli zo **záznamových hárkov** spracované v počítači. Dáta boli ukladané do špeciálne vytvorených **hárekov** (zošitov) programu Microsoft Excel, kde údaje bolo možné pomerne rýchlo a presne spracovať (súčty, percentá, indexy, vytvorenie tabuliek, grafov a pod.). (Pozri MEMO '98, 1999, príklady na str. 37 - 41) Následne boli vypracované **hodnotiace analýzy** vysielania v textovej podobe, tabuľky i rôzne grafy. Tieto materiály boli prezentované na verejnosti prostredníctvom tlačových konferencií, tlačových správ zasielaných tlačovým kanceláriám, relevantným médiám politickým inštitúciám, orgánom, stranám, MVO. Podrobné informácie

o monitoringu a jeho výsledky zverejnilo MEMO '98 na svojej internetovej stránke. <http://www.memo98.sk>.

MEMO '98 od svojho vzniku monitoruje vplyvné elektronické a tlačené médiá **Slovenskú televíziu, TV Markíza, VTV, TV Luna, TV JOJ, TA 3, Slovenský rozhlas, Rádio Twist, Rádio Okey, viaceré lokálne televízne stanice, ako aj denníky Nový čas, Pravda, Práca, Slovenská Republika a SME, Národná obroda**, a ďalšie. Predmetom monitoringu sú informácie o **politických stranách** a ich predstaviteľoch, o významných vnútropolitických a zahraničnopolitických udalostiach. Realizuje ďalšie projekty, ktoré súvisia s právami občanov na získavanie vyvážených a neskreslených informácií. Ich realizáciou sa chce aktívne podieľať na procese vytvárania korektného a demokratického mediálneho priestoru na Slovensku. Od roku 2000 obrátilo svoju pozornosť aj na **rómsku menšinu**. V mesačne prebiehal monitoring hlavných významných elektronických médií. Sledované boli hlavné spravodajské relácie v piatich elektronických médiách (3 televízne a dve rozhlasové stanice). Z ich vysielania boli zaznamenávané informácie o menšinách (v pozitívnom, neutrálnom alebo negatívnom duchu), o rôznych témach, resp. kauzách v súvislosti s nimi, ako aj informácie o osobnostiach reprezentujúcich príslušné menšiny.

3.2. RÓMOVIA V ELEKTRONICKÝCH MÉDIÁCH V ROKOCH 2000 - 2002

3.2.1. Monitor v roku 2000

Na základe skúseností z monitorovania médií v rokoch 1998 - 1999 vypracovalo MEMO '98 projekt na monitoring zameraný špecificky na **rómsku národnostnú menšinu**. Predmetom skúmania bol **priestor** venovaný prezentácií informácií o problematike, **spôsob**, akým médiá o Rómoch informovali a **tematické okruhy**, ktorým sa médiá v súvislosti s prezentáciou problematiky rómskej národnostnej menšiny venujú. Sledované boli témy ako sú politika (politické strany a politickí predstavitelia rómskych strán, ich programy, mimovládne občianske združenia), **ekonomika a sociálna sféra** (nezamestnanosť, sociálne prídavky, pôrodnosť, bytová problematika), **školsťvo a kultúra, samospráva, kriminalita, kauzy** dotýkajúce sa rómskej problematiky, **pomoc štátnych organizácií** v rómskej problematike, **nenávisť voči Rómom** prejavovaná verejne a **rasová neznášanlivosť**. Monitorované boli hlavné spravodajské relácie v **STV, TV Markíza, TV Luna, VTV, SRo, Rádio Twist**. Zber údajov zabezpečovali **monitori**. Televízne a rozhlasové spravodajstvá boli nahrávané. Meral sa **časový priestor** venovaný téme, (čas priameho vstupu, citácia prípadne záber, niekedy ako zmienka). Ku každému objektu bola priradená **hodnotiacia známka** vystihujúca spôsob, akým sú informácie o meranom objekte prezentované, aby bolo možné určiť, v akom svetle bol daný objekt prezentovaný. Hodnotiacia škála pozostáva z piatich stupňov. Stupeň 1 a 2 znamenal **pozitívne** zobrazovanie, stupeň 3 je známkou **neutrálnou**, stupeň 4 a 5 negatívne zobrazovanie. Pozitívna, neutrálna a **negatívna** hodnota sa pridávajú vždy po jednom políčku na slpcovom grafe. Pojem **vyvážené spravodajstvo** znamená, že médium informuje o skutočnostiach takým spôsobom, že vyvázene poskytuje priestor stranám, ktorých sa skutočnosti týkajú. Prezentované údaje majú dôsledne informatívny charakter, bez hodnotiacich stanovísk. Zozbierané dáta boli sumarizované v tabuľkách a grafoch.

Okrem horeuvedených údajov, ktoré sú zmerateľné a dajú sa znázorniť na grafe, sa v médiách vyskytujú aj **mediálne efekty**. Tieto „mediálne fauly“ sa síce nedajú zaznačiť na grafoch, ale dajú sa slovne popísať a tvoria nosnú časť analýzy o prezentovanej téme. Ide o správy, ktoré nezodpovedajú kritériám vyváženého a korektného sprostredkovania informácií (také, o ktorých médium neinformovalo, informovalo jednostranne, o zaujaté a obviňujúce skutočnosti, skreslené, nepresné, alebo neoverené informácie, expresívne, alebo nepresné použitie jazyka alebo opisu, zámerné používanie obrazových a zvukových efektov s pozitívnym alebo negatívnym zafarbením). Ďalším sledovaným kritériom je **téma**, ktorej sa mediálny obsah týka. Sledovaním jednotlivých tém je možné vyhodnotiť výskyt tematických

okruhov, ktoré sú v súvislosti s predmetom monitoringu spájané a odrážajú odráža záujem médií pri prezentácii správ.

V roku **2000** odvysielali Slovenská televízia, Televízia Markíza, Televízia Luna, Televízia VTV⁶, Slovenský rozhlas a Rádio Twist celkovo 776:06:46 hodín spravodajských relácií v hlavnom vysielacom čase a z neho televízne stanice 39,56 % času. Priemerný vysielací čas spravodajských relácií pripadajúci na jeden mesiac bol 8:06:46 hod., čo je mesačne 8,66 % z ročného vysielacieho času. Z hľadiska podielu na celkovom vysielacom čase spravodajských relácií problematika Rómov bola vo vysielaní médií zastúpená celkovo 11:29:58 hod, čo je 91,41 % z času venovaného menšinám. Vytýpovaným **tematickým okruhom** (politika štátu, sociálna sféra, školstvo, kultúra, samospráva, kriminalita, pomoc štátnych organizácií pri riešení problémov menšín, neznášanlivosť voči menšinám a verejná mienka) médiá spolu venovali 0,15 % celkového vysielacieho času všetkých médií. (Tematike **kriminality** monitorované média venovali 13,14 % vysielacieho času venovaného témam).

Zaujímavou oblasťou, ktorú sledoval u vybraných médií Monitor 2000, boli **kauzy**. V roku 2000 išlo o **migráciu** Rómov do zahraničia, problémy košického sídliska **Lunik IX**, **Vyhlásenia politických strán o rómskej menšine**, **Rasovo motivované útoky proti Rómom**, **Čičianska kauza**, **Ficove návrhy** na riešenie menšinovej problematiky (Farmársky zákon), **Rozkrádanie úrody zemiakov a Vražda Rómky** Anastázie Balážovej v Žiline. Týmto kauzám venovali všetky sledované médiá 8,83 % vysielacieho času spravodajských relácií. Najviac času bolo venovaného kauze migrácia - 62,66 % času venovaného kauzám spolu. Jednou zo závažných káz v roku 2000 bola **Vražda** Anastázie Balážovej, **Rómky** zo Žiliny. Sledované médiá o tejto kauze odvysielali spolu čo je 7,32 % času venovaného kauzám. Všetky informácie všetkých médií odznali v druhom polroku.

Ďalšou oblasťou, ktoré sledoval monitoring vybraných médií, boli **osoby**, resp. reprezentanti rôznych politických názorových prúdov a zoskupení. Sledovaných bolo spolu 22 predstaviteľov národnostných menšín, pričom Rómov reprezentovali V. Danihel, L. Šaña, A. Patkoló, L. Richter, M. Lacko a G. Adam, a 4 zoskupenia, z toho za Rómov RIS a ROI. Rómski predstavitelia dostali v spravodajstve monitorovaných médií priestor necelých 8 % času, venovaného osobnostiam spolu (predstavitelia ostatných národnostných menšín 91,6 %).

Monitoring médií v roku 2000 sledoval aj spravodajstvo vybraných médií z hľadiska spôsobu prezentácie **správ**, a to v oblasti menšín ako takých, v oblasti káz a v prezentácii osobností. Správy boli hodnotené podľa dopadu na poslucháčov či divákov, a to ako neutrálne, pozitívne alebo negatívne. **Rómskej menšine** bolo z celkového počtu 1133 správ venovaných 87,6 %, z toho 90,5 % neutrálnych, 14,7 % negatívnych a iba 9 správ bolo pozitívnych. O vražde Rómky A. Balážovej v auguste 2000 neodznala v médiách ani jedna pozitívna správa a 90,4 % správ bolo neutrálnych. Zo správ o rómskych osobnostiach bolo 95,76 % neutrálnych, iba 35 pozitívnych a 3,4 % negatívnych. (Cangár, 2000)

Analýza vysielania spravodajských relácií významných a mienkotvorných elektronických médií priniesla niekoľko významných poznatkov. Celková plocha hlavných spravodajských relácií bola výraznejšia v prospech rozhlasových médií a viac v prospech súkromných médií. Pri prezentácii menšín v spravodajstve nebola zachovaná proporcionalita. Jednoznačne dominovali správy o Rómoch, a to aj napriek výraznému počtu správ o osobnostiach v prospech nerómskych osobností. Ale v rámci roka rozloženie informácií nebolo proporčné - rómska menšina mala väčší priestor v prvom polroku, prvom štvrtroku a v mesiaci august. Z hľadiska zastúpenia problematiky rómskej národnostnej menšiny v spravodajstve monitorovaných médií je pozoruhodné, že mnohé informácie majú rovnaké alebo príbuzné časové dimenzie dominantných prezentácií v médiách (tretí štvrtrok, august): Témy spolu, Neznášanlivosť voči menšinám, Kriminalita, Kauzy, Vyhlásenia o Rómoch, Ficove návrhy, Krádež zemiakov, Vražda A. Balážovej, Správy celkove, Správy o Rómoch,

Správy o kauzách, Správy o vražde A. Balážovej. Ostatné informácie majú charakter kampanovitosti, to znamená, že odzneli podľa situácie. Verejná mienka o menšinách nebola v médiách zastúpená vôbec.

3.2.2. Monitor v roku 2001

Aj napriek tomu, že MEMO '98 nezískalo na realizáciu monitoru problematiky Rómov v médiách žiadny grant, a teda ani financie, monitorovanie vysielania spravodajstva vybraných elektronických médií pokračovalo. Na mediálnom televíznom trhu došlo v roku 2001 k zmenám: neexistovala už VTV, v letných mesiacoch prestala vysielat' TV Luna a v septembri sa objavila spravodajská televízia TA 3. Z celkového pohľadu možno konštatovať, že charakter prezentácie informácií o Rómoch sa oproti roku najmä z hľadiska pretrvávania trendov, nezmenil. Analýza vysielania médií za rok 2001, ktorú vypracovalo MEMO '98 v lete 2002, porovnávala situáciu z rokom 2000. Porovnanie prinieslo viaceré poznatky.

V roku **2001** došlo k percentuálnemu poklesu zastúpenia problematiky Rómov na spravodajstve o menšinách (2000 - 91,41 %/2001 - 86,03 %), a to aj napriek nárastu vysielacieho času (index 1,10). Najväčší nárast času v prospech informácií o Rómoch bol v TV Markíza (Graf č. 5). Oproti roku 2000 došlo v roku 2001 k poklesu času, ktorý médiá venovali jednotlivým témam (index 0,88). Aj keď došlo k poklesu času o informácia súvisiacich s politickým spektrom (tvorili až 47,58 % času venovaného témam), výrazne sa zmenšil čas venovaný kriminálnym témam (index 0,57).

Kauzám bolo v roku 2001 venovaného 25,87 % času, ktorý bol venovaný v spravodajstve Rómom (oproti roku 2000 pokles – index 0,54). Až 77,69% času venovaného kauzám sa týkalo informáciám o migrácii Rómov, najmä do Belgicka. Napriek tomu, ako ukazuje graf č. 6, oproti roku 2000 najviac narástol priestor, ktorý venovali médiá informáciám o krádeži zemiakov (index 2,90). Doznievali ešte aj informácie o vražde A. Balážovej (8,75% času, index 1,47). Ale objavila sa aj nová kauza – smrť K. Sendreia (3,18% času o kauzách). Tu však treba poznamenať, že informácie o nej priniesli v novembri len rozhlasové médiá – SRo 2 minúty 17 sekúnd, Rádio Twist 4 minúty, 31 sekúnd.

Z času, ktorý médiá venovali politickým predstaviteľom menšín na Slovensku (47,06 %), prezentácii predstaviteľov a reprezentantov rómskej menšiny venovali médiá v roku 2001 12,03 % času, čo je ale oproti roku 2000 nárast (index 1,43). Došlo aj nárastu času, ktorý bol venovaný splnomocnencovi vlády pre problematiku rómskej menšiny (index 2,18). V tomto smere určitou pikantnosťou pôsobí mediálna prestrelka medzi bývalým splnomocnencom vlády SR pre riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny Vincentom Danihelom s podpredsedom vlády SR Pálom Csákyom. Obom aktérom poskytli monitorované médiá v máji približne rovnaký čas – Csákyemu 0:03:46 hod., Danihelovi 0:03:27 hod. Podstatne rozdielny je počet správ: u Csákyho ich 93 (1 pozitívna, 60 neutrálnych a 32 negatívnych), u Danihela ich bolo spolu 59 (ani jedna pozitívna, 32 neutrálnych a 27 negatívnych). A paradoxom je v tomto smere aj podiel času, ktorý mal V. Danihel a K. Orgovánová (9 min. 49 sek. za 6 mesiacov/ 3 min. 39 sek. za tri mesiace).

Že sa trend vysielania médií v roku 2001 vôbec nezmenil je možné dokumentovať na analýze informácií o charaktere správ. V roku 2001 došlo minimálnemu k celkovému zvýšeniu všetkých správ v monitorovaných médiách, týkajúcich sa menšín (index 1,06), ale u Rómov došlo k poklesu (index 0,91). Napriek tomu, ako ukazujú grafy č. 7 - 10, aj keď prevažujú správy neutrálne, podiel pozitívnych a negatívnych správ vo všetkých položkách (vysielací čas, kauzy, osoby) je výrazne v neprospech pozitívnych (vysielací čas: 1,22 % pozitívnych/9,50 % negatívnych správ; kauzy: 0,59 %/14,54 %; osoby: 0,47%/24,88 %). A oproti roku 2000 došlo aj k nárastu negatívnych správ o osobách – Rómoch (index 6,18), resp. aj v položke splnomocnenec vlády (index 4,33 %).

Z analýzy monitoringu 2000/2001 spravodajských relácií najvýznamnejších televíznych a rozhlasových médií v SR, ktoré majú rozhodujúci podiel na formovaní verejnej mienky, možno vyvodit' nasledujúce závery:

- 1. Problematike národnostných menšín venovali médiá vo svojom spravodajstve všeobecne minimálny priestor. Relatívne najviac priestoru menšinám v spravodajských reláciách venovali rozhlasové médiá Slovenský rozhlas a Rádio Twist**
- 2. Pri vysielaní informácií o menšinách v spravodajstve jednoznačne dominovali informácie o rómskej národnostnej menšine - nad 86 % času venovaného menšinám. Zastúpenie iných národnostných menšín je v tomto smere irelevantné.**
- 3. Dominantné boli kauzy, kampane a senzácie. Nie je vôbec náhodné, že z hľadiska zastúpenia problematiky rómskej národnostnej menšiny výrazne vystupuje mesiac august. Aj v roku 2000, aj v roku 2001 došlo najmä v letných mesiacoch k závažným udalostiam, ktoré v danom roku predurčili charakter mediálnej prezentácie problematiky rómskej národnostnej menšiny, resp. menšín vôbec. Počas oboch rokov to boli informácie o krádežiach zemiakov, predstavy R. Fica o riešení rómskej problematiky rasovo motivovaný útok voči rómskej rodine, ktorý skončil smrťou A. Balážovej, resp. smrť K. Sendreia. Tieto udalosti boli dominujúcim prvkom v prezentácii problematiky národnostných menšín v spravodajstve všetkých monitorovaných médií.**
- 4. Ďalšie dve udalosti mali tiež charakter káz - migrácia Rómov do zahraničia a kauza košického sídliska Lunik IX. Obe udalosti dominovali v spravodajstve médií v relevantných mesiacoch aj v roku 2000 aj v roku 2001.**
- 5. Minimálne boli v spravodajstve zastúpené kvázi neatraktívne témy - Pomoc štátnych organizácií pri riešení problémov národnostných menšín, v našom prípade Rómov, problematika vzťahov menšín, resp. Rómov a samosprávy, kultúra menšín, sociálna sféra a školstvo. Akoby médiá nemali záujem o prezentáciu riešenia ďalších problémov národnostných menšín, resp. Rómov v rámci hlavných spravodajských relácií.**
- 6. Až viac ako 85 % všetkých informácií bolo neutrálnych. Pozitívnych správ bolo minimum - v roku 2000 ich spolu bolo 21 a v nasledujúcom roku 28, čo sú z celkového počtu približne 7000 zmonitorovaných správ ročne hodnoty takmer nulové.**
- 7. V týchto intenciách bolo vysielanie monitorovaných médií celkove charakterizované kampaňovitosťou, nesystémovým prístupom, náhodilosťou, vyhľadávaním káz a senzácií a jednoznačným alibizmom, ktorý charakterizuje obsah spravodajstva štylizovaného do roviny tzv. neutrálnosti. Najmä v prípade prezentácie informácií o rómskej národnostnej menšine tento typ spravodajstva má svoj dosť výrazný podiel na formovaní negatívnych postojov väčšiny obyvateľov k Rómom. Aj tú zrejme sú korene súčasných latentných rasových predsudkov slovenskej spoločnosti.**
- 8. Absolútne nedostatočný, nekonceptný, nesystémový bol v rokoch 2000/2001 prístup predstaviteľov štátnych orgánov pri prezentácii najmä pozitívnych riešení problematiky rómskej národnostnej menšiny. V tomto smere zlyhal podpredseda vlády, ktorého v kompetencií bola problematika národnostných menšín, najmä rómskej menšiny, ale ešte viac osoby, ktoré boli vo funkcii splnomocnenca vlády SR pre riešenie problematiky rómskej národnostnej menšiny. Ich prezentácia vo všetkých médiách trvala v roku 2000 iba 6 minút 11 sekúnd (necelých 19 % času), v roku 2001 13 minút 28 sekúnd (28,76 % času) všetkých reprezentantov rómskej národnostnej menšiny monitorovaných v spravodajstve médií. Pritom táto prezentácia postrádala pravidelnosť, systematickosť. Počas oboch monitorovaných rokov boli mesiace, kedy médiá osobu, resp. činnosť splnomocnenca vlády neprezentovali vôbec.**
- 9. V kontexte všetkých týchto záverov je potrebné konštatovať, že svoj „leví“ podiel na celkovej situácii mali aj, alebo najmä verejnoprávne médiá - Slovenská televízia**

a Slovenský rozhlas, pričom v niektorých ohľadoch najmä spravodajstvo STV malo výrazný podiel na negatívnej situácii pri prezentácii informácií o národnostných menšinách, najmä o Rómoch.

Akým spôsobom sa v médiách „vyrábajú“ kauzy, senzácie a tendenčné informácie, dokumentuje prepis vysielania niektorých spravodajských relácií, zverejnený internetovej stránke MEMO 98 ako súčasť materiálu *Rómovia v elektronických médiách 2000 – 2001*, str. 38 – 41. (<http://ww.memo98.sk>).

Z analýzy týchto informácií vyplýva:

1. Mediá možno nevedomele už dikciou, obsahom a radením titulkov fixujú emotívne negatívne vyznenie zmyslu informácií. Často na základe čiastkových informácií o činnosti jednotlivca či skupiny dochádza k paušalizácii na celé etnikum.
2. Titulky často predznamenávajú niečo, čo potom obsah správy nemôže dokázať.
3. Čítané správa formulujú závery, kde sa problém s vízami v jednej krajine neodôvodnene aplikuje na celý európsky kontinent.
4. Je negatívne ladený výber slov – „masovejšie zaútočili“, (evokovanie násilia), „skomplikovať život“ (nadsadenie, problémy sa týkajú iba cestovanie, nie ďalších otázok života), „iných krajín Európy“ (zovšeobecnenie na všetky krajiny Európy).
5. Otázky redaktorov sú sugestívne, evokujú hrozbu a negatívnu odpoveď.
6. Odvysielanie irelevantných informácií, ktoré by vo vysielaní vôbec nemali odznieť. Zmanipulovanie rozhovorov redaktormi, používanie neoverených informácií a faktov, ktoré sa nedajú nijako dokázať. Ide o vedomé zavádzanie a manipuláciu s poslucháčmi.
7. Prostredníctvom titulku neodôvodnené predznamenávanie negatívneho dopadu opatrení na všetkých občanov Slovenska od všetkých štátov Európskej únie za prehrešky, ktorých sa dopustila celá národnostná menšina – Rómovia. Je to možné charakterizovať ako absurdný prípad kolektívnej viny na národnostnom princípe.
8. Nediplomatická a a problematické stanoviská najvyšších ústavných činiteľov vrátane prezidenta republiky pri komentovaní niektorých káuz, najmä migrácie Rómov. Ako dokázal doterajší vývoj v tejto problematike, politika štátov EÚ bola prezieravá a dokázala inak, než zablokovaním vstupu Slovenska do EÚ, riešiť migráciu niektorých občanov SR do týchto krajín. Preto takto konštruované informácie v hlavných spravodajských reláciách môžu vyvolávať negatívne postoje a reakcie poslucháčov voči v správach obvineným obyvateľom.
9. Vysielanie informácií prezentovaných ako tzv. „horúce aktuality“, do vysielania zaradených mimoriadne, mimo poradia, uvedených zámerne dramatizovane. Spôsob prezentácie i formulácia a zoradenie informácii evokujú vedomú manipuláciu s poslucháčmi a náznak šírenia poplašnej správy.

3.2.3. Projekt „Vol'by 2002“

V súvislosti s prezentáciou informácií o národnostných a etnických menšinách počas **volebnej kampane 2002** prebiehalo ďalšie monitorovanie médií. Monitorovanie sa týkalo informácií o národnostných menšinách žijúcich v SR -maďarskej, rómskej a ostatných. Monitorované boli hlavné mienkotvorné médiá - **Slovenská televízia, Televízia Markíza, Televízia JOJ,, TA 3, Slovenský rozhlas, Rádio Twist, Rádio O.K., a denníky: Pravda, SME, Práca, Nový čas**. Poslaním monitoringu bolo spracovávanie podkladov pre analýzu informačných zdrojov o národnostných a etnických menšinách v predvolebnej kampani a vplyvu médií na formovanie postojov verejnosti k menšinám a na volebné programy strán, resp. aj na výsledky volieb. Predmetom monitorovania bola prezentáciou informácií o národnostných a etnických menšinách politickými stranami a v rámci volebných programov, reakcie predstaviteľov politických strán na vyhlásenia zástupcov menšín k volebným programom, vyhodnocovanie relácií a článkov nepriamo ovplyvňujúcich verejnú mienku,

prezentácie politických strán a príslušníkov menšín k vytváraniu pozitívnych, neutrálnych alebo negatívnych postojov k menšinám.

Ako v predchádzajúcich rokoch, aj v roku 2002 boli sledované údaje také kritériá, ako priestor venovaný prezentácií informácií o problematike, spôsob, akým médiá a politické strany o menšinách informujú, tematické okruhy, ktorým sa médiá a politické strany v súvislosti s prezentáciou menšín venujú. Sledovanými témami boli politika (volebné programy, politické strany a politickí predstavitelia rómskych strán, mimovládne občianske združenia), ekonomika, sociálna sféra (nezamestnanosť, sociálne prídavky, pôrodnosť, bytová problematika), školstvo, kultúra (kultúrne rómske podujatia, rómske noviny a divadlo), samospráva (rómski starostovia, rôzne aktivity), kriminalita (rómska kriminalita, kriminalita proti Rómom), kauzy dotýkajúce sa rómskej problematiky, pomoc štátnych organizácií v rómskej problematike, nenávisť voči Rómom prejavovaná verejne (skinheads a rôzne politické strany). Podobné témy boli monitorované aj pri prezentácii správ o ostatných menšinách.

Vyhodnocované boli hlavné spravodajské relácie, okrúhle stoly, besedy, predvolebné vystúpenia predstaviteľov a lídrov politických strán, predvolebné reklamné šoty a vysielania, komentáre analytikov, v tlačených médiách spravodajské články, komentáre, analýzy, prieskumy verejnej mienky, informácie o predvolebných vystúpeniach, i propagácia volebných programov a reklamné stránky v tlači. Vyhodnocovanie monitorovania médií a pravidelné poskytovanie informácií o vzťahu politických strán k menšinám má prispieť k riešeniu otázok národnostných menšín vo volebných programoch a v predvolebnej kampani, k posúdeniu koncepcnosti a systémových prístupov k riešeniu problematiky národnostných menšín jednotlivými politickými stranami, napomáhať k zabezpečeniu pozitívnej prezentácie najmä rómskej národnostnej menšiny v médiách a celkove v ovplyvňovaní postojov verejnej mienky k menšinám vôbec a k Rómom zvlášť a iniciovať riešenie zastúpenia najmä príslušníkov rómskej národnostnej menšiny na kandidátskych listinách politických strán.

Výsledky monitorovania boli spracovávané prostredníctvom analýz, tabuľkových a grafických údajov a prezentované v médiách, prostredníctvom tlačových konferencií a na internetovej stránke predkladané verejnosti s cieľom poskytnúť podklady pre lepšiu identifikáciu aktuálneho stavu a riešenie problematiky. Poskytnutím výsledkov analýzy zástupcom minorít malo za cieľ zvýšiť konštruktívne zapojenie menšín do predvolebnej kampane. V konečnom dôsledku bude analýza umožniť vypracovať odporúčania verejnoprávnym ale aj súkromným médiám aby vo svojich reláciách a článkoch pravidelne informovali o aktivitách národnostných menšín, o ich histórii, kultúre, tradíciách i súčasnom živote s cieľom rozvíjať vzájomne pozitívne vzťahy majoritného obyvateľstva a príslušníkov národnostných menšín a viesť občanov k väčšej tolerancii a porozumeniu.

Projekt má význam pre zviditeľnenie a rozvoj tretieho sektora všeobecne. Význam mimovládnych organizácií je v našej spoločnosti ešte stále málo docenený, najmä predstaviteľmi štátnej správy. Legislatíva, najmä daňové zákony, ako aj delegovanie právomocí zo štátneho sektora na mimovládny nie sú dostatočné. Tlak na štátnu správu, ktorá disponuje širokými právomocami, môžu vyvíjať iba mimovládne organizácie a verejnosť, ktorú zastupujú. V tejto oblasti je dôležité, aby mali mimovládne organizácie dostatok prostriedkov na realizáciu svojich potrieb. Prístup k médiám je jedným z predpokladov ako zviditeľniť výsledky aktivít tretieho sektora a ako upozorňovať verejnosť a predstaviteľov štátu na význam mimovládnych organizácií.

Projekt má význam aj z hľadiska pozitívneho ovplyvňovania verejnej mienky v jej vzťahu k menšinám, budovania multietnickej a multikultúrnej občianskej spoločnosti. Monitorovanie médií poskytlo médiám relevantné informácie o možnosti odstraňovania disproporcii v prezentácii národnostných menšín, obzvlášť Rómov, vo svojom vysielaní alebo na stránkach tlačených médií. Projekt mal ambície pomôcť zlepšiť obraz o menšinách celkove

a Rómoch zvlášť v majoritnej spoločnosti, poskytnúť východiská pre riešenie problémov, národnostných menšín resp. skoncipovanie národnostnej politiky štátu, prostredníctvom analýz prispieť k riešeniu štruktúry vysielania jednotlivých médií, informovať širokú verejnosť o objektívnosti či neobjektívnosti vysielania jednotlivých médií a poskytovať databanku informácií zameraných na menšiny. Projekt trval do konca októbra 2002. Jeho výsledky umožnili poskytnúť významné informácie o stave, charaktere obsahu a štruktúre spravodajstva a informácií o menšinách, predovšetkým o rómskej menšine a o šírke, a kvalite prezentácie menšinovej politiky v programoch jednotlivých politických strán.

Údaje monitoringu⁷ v porovnaní s predchádzajúcimi rokmi neprinesli nič nového. Ale pretože monitorovanie spravodajstva elektronických médií sa zameralo aj na štruktúru správ, ich dikciu, objektívnosť, spôsob prezentácie informácií a pod., z monitoru za prvý polrok vyplynuli niektoré relevantné poznatky:

- **Pretrváva systém a spôsob informovania z predchádzajúcich rokov.**
- **Ako bežné používajú najmä komerčné médiá v „konštrukcii“ správy, informácie „mediálne efekty“.** Tie však veľmi často nesúvisia s obsahom správy (Twist - Lunik IX – ako vyjadrenie názoru použili redaktori neidentifikovateľný krik – hádku, nebolo rozumieť, o čom sa hovorí. Ukážka evokuje stereotyp o povahe Rómov; Drogy v Košiciach – mediálne efekty – hlasy detí – uvedení boli olašskí Rómovia, iná národnosť nebola spomenutá; TV Markíza – časté používanie ilustračných záberov z rómskych osád – špinavé polonahé deti a pod. Podobné zábery použila aj STV pri správach o emigrácii, o spôsoboch riešenia rasovo motivovaného násillia vládou SR a pri téme Vznik komisie MV SR na riešenie– nekorektné zábery z osady)
- **Nevhodné sú formulované upútavky resp. titulky uvádzané v úvode spravodajských relácií** (Twist -Lunik IX, -v závere relácie spomenul redaktor Čarnogurského ako brigádoval na Luniku. Bolo to neadekvátne, s príspevkom to nemalo žiaden súvis; Markíza - „Mikuláš Dzurinda tancoval na východe“ – príspevok sa týkal výstavby bytov v Žerhre)
- **Pri prezentácii názorov jednej strany o druhej médiá v tom istom príspevku neposkytujú priestor pre názor druhej strany.**
- **Prezentácia rasovo zafarbených alebo vulgárnych názorov predstaviteľov majoritnej spoločnosti alebo národnostnej menšiny** (TV JOJ Výstavba nových osád – nekorektné vyjadrenie Ščuku o rasizme obyvateľov, Lunik IX – infekčné ochorenie – vulgárne vyjadrenie Šaňu – Poslanci nech idú do hajzlu)
- **Požívanie „národnostného princípu“ pri prezentácii niektorých informácií súvisiacich s porušovaním zákonov.** Aplikácia princípu príslušnosti k rase, alebo menšine pri prezentácii deliktov, súvisiacich s porušením zákona (Twist - Prepadnutie policajtky z Michaloviec – ako páchatel'ov označil redaktor Rómov, vyjadrili sa iba obyvatelia obce, policajti ani napadnutá sa nevyjadrili. Prezentácia neoverených správ, národnostný princíp; Rómski neplatiči v Košiciach - uvádzanie národnostného princípu pri prezentácii neplatičov nájomného, výrazy ako pracovná agónia, rómski neplatiči; TV JOJ - Zber liečivých rastlín Rómami – nekorektné zdôraznenie národnosti zberačov; JOJ - Kriminalita – krádež elektrickej energie – nekorektné zdôrazňovanie národnostného princípu tohto druhu kriminality

3.2.4. Závery monitorov 2000 - 2002

Na základe analýzy monitoringu spravodajských relácií najvýznamnejších televíznych, rozhlasových a tlačených médií v SR v roku 2002 v porovnaní s monitorom za rok 2000 a 2001 bude možné vyvodiť nasledujúce závery:

- **Ako veľký priestor venujú médiá a politické strany problematike národnostných menšín vo svojom vysielaní a volebných programoch.**

- Čo je v týchto programoch a a vo vysielaní dominantné z hľadiska zastúpenia jednotlivých menšín a ktoré problémy majú prednosť.
- Či vysielanie monitorovaných médií a volebné programy strán nemajú charakter kampaňovitosti, náhodilosti, nesystémového prístupu, vyhľadávaním káuz a senzácií a jednoznačným alibizmom, ktorý charakterizuje ich obsah do roviny tzv. neutrálnosti. Najmä v prípade prezentácie informácií o rómskej národnostnej menšine tento typ prezentácií má svoj dosť výrazný podiel na formovaní negatívnych postojov väčšiny obyvateľov k Rómom.

4. MÉDIÁ A ETIKA

Perspektívy a trendy vývoja postavenia Rómov na Slovensku a v tej súvislosti aj formovanie vzťahu Rómov a ostatného obyvateľstva, ale aj celková pozícia národnostných menšín v Slovenskej republike bude závisieť na viacerých faktoroch. Miera integrácie či asimilácie menšín bude ovplyvňovať úroveň ich národnostnej a regionálnej radikalizácie, resp. koexistenciu v multikultúrnej a multietnickej spoločnosti. Členstvo Slovenska v NATO, ale najmä v Európskej únii spolu s predpokladaným rozvojom ekonomiky i sociálnych štruktúr a vzťahov pomôže ovplyvniť formovanie občianskej spoločnosti, ktorej prirodzenou súčasťou sa stanú národnostné i ostatné menšiny. To v konečnom dôsledku môže prispieť aj k úspešnosti riešení problémov rómskej národnostnej menšiny.

Doterajšie poznatky o podiele médií na súčasnom nelichotivom obraze Rómov vo vedomí obyvateľov Slovenskej republiky poukazujú na podiel médií na tomto stave. Mnohokrát ich vysielanie tzv. neutrálnym postojom je nielenže medved'ou službou pre latentný rasizmus, ktorý je priam geneticky zafixovaný v myslení majoritnej spoločnosti, ale mnohokrát možno nevedomky, ale často aj vedome vytvára podhubie rasovej nenávisťi a intolerancie.

- **Súčasný obraz Rómov v slovenských médiách akcentuje postoje a názory majority, ktorej médiá sú súčasťou. Dominantné znaky tohto obrazu sú prejavy latentného rasizmu a intolerancie voči Rómom.**
- **Charakteristickými prvkami obrazu Rómov v médiách je zdôrazňovanie predsudkov a stereotypov, ktoré vytvorila o Rómoch majorita, čo ale médiá za prejavy rasizmu nepokladajú.**
- **Obraz Rómov v porovnaní s ostatnými národnosťami, etnickými či ostatnými menšinami je špecifický. Nosné sú informácie o kriminalite, sociálnych otázkach a informácie, ktoré prezentujú psychosociálne charakteristiky Rómov. Väčšina týchto správ je negatívne emocionálne ladená voči Rómom.**
- **Existencia tzv. „odborných odhadov“ o počte Rómov, demografickom vývoji ich menšiny vytvárajú v majoritnej spoločnosti negatívne nálady a postoje voči Rómom ako jednotlivcom aj voči menšine ako celku.**
- **Negatívne stereotypy a predsudky voči Rómom vznikali počas historického vývoja a boli determinované charakterom politického a sociálno-ekonomického stavu spoločnosti, ktorej Rómovia boli viac-menej trpenou súčasťou, resp. boli aj objektom tvrdých represíí, a sú dlhodobo stabilné.**

Aplikácia ustanovení domácej legislatívy i medzinárodných odporúčaní v praxi verejnoprávnych a súkromných médií znamená pre rozhlasových a televíznych pracovníkov i pre novinárov tlačených médií, že musia zväžiť dopad svojej činnosti, toho čo robia, či „nevedome ponúkajú obraz monokultúrnej a jednojazyčnej reality“ „neposilňujú“ rasizmus, predsudky, xenofóbiu. Naše médiá by mali pomáhať vytvoriť priestor pre kultúrnu rozmanitosť, mnohokultúrnosť. Vyváženosť a rozmanitosť znamená, že rasové a etnické menšiny sa musia stať každodennou súčasťou vysielania elektronických médií, resp. stránok novín a časopisov. Médiá musia realizovať politiku „rovnakých príležitostí“ pre všetkých, čo by sa malo odraziť v personálnom zložení redakčných kolektívov. Nevyhnutná je potreba

špecifických programov, cieľená propaganda médií smerom k verejnosti, vládnym i mimovládnym štruktúram o potrebe realizácie takýchto princípov pri realizácii ľudských práv, regulácii vysielania, slobodnej tvorby, vzdelávania. Najmä najrozšírejšie médiá televízia a rozhlas by nemali nepoužívať terminológiu urážajúcu menšiny a takú, čo vyvoláva pocity odlišnosti. Ich redaktori by mali rozoznať, ktoré výrazy ponižujú, ohovárajú a zneužívajú jednotlivcov na podklade ich etnickej, rasovej alebo náboženskej príslušnosti. Pri živom vysielaní by mali zaujať k nim stanovisko, odmietnuť ich. Ich vysielanie sa musí vyhýbať opakovaným charakteristikám, stereotypom vlastností menšín prostredníctvom zdôrazňovania ich rasy alebo etnickej príslušnosti. Pri vysielaní informácií a názorov podporujúcich rasizmus a xenofóbiu je potrebné zaujať odmietavé stanovisko, hľadať dôkazy na ich vyvrátenie, resp. podporu, poukazovať na protispoločenskú takýchto názorov. Opatrne je treba narábať aj so štatistikami a nevyslovovať domnienky o kultúrnom pozadí jednotlivcov na základe mena alebo náboženstva. V personálnej oblasti je potrebné zvýšiť zastúpenie redaktorov, komentátorov, moderátorov z radov menšín.

Pri vysielaní správ a spravodajstva je treba poskytovať pravdivé informácie, zabrániť vytváraniu senzácií s rasovými prvkami, skúmať zaobchádzanie s menšinami i rôzne názory v rámci menšín, poskytnúť priestor o ich živote, ich predstaviteľom, spolupracovať s odborníkmi aj pri príprave spravodajstva a vyvarovať sa úmyselných a neúmyselných dezinformácií poskytujúcich priestor pre xenofóbiu a rasizmus.

Z monitoru, ktorý sa po roku 1989 robil na Slovensku, vyplývajú pre všetkých, čo sa problematike činnosti médií venujú profesionálne i neprofesionálne niektoré závery, ktorý realizácia by pomohla meniť a zmeniť situáciu vo vysielaní médií i klímu v spoločnosti:

1. Treba vypracovať koncepciu mediálnej prezentácie menšín vo verejnoprávnych médiách

2. Všetci kompetentní činitelia by mali prispieť k zabezpečeniu pozitívnej prezentácii rómskej národnostnej menšiny vo verejnoprávnych médiách a odporučiť takýto spôsob prezentácie aj súkromným médiám.

3. Mediá by mali vo výchovno-vzdelávacích, kultúrnych, populárno-náučných, mládežníckych a iných reláciách pravidelne a systémovo informovať o aktivitách rómskej národnostnej menšiny, o rómskej histórii, kultúre, tradíciách i súčasnom živote s cieľom rozvíjať vzájomne pozitívne vzťahy Rómov a ostatných občanov SR a viesť občanov k väčšej tolerancii a porozumeniu

4. Riadiaci pracovníci médií by mali prostredníctvom personálnej politiky koncepčne riešiť zastúpenie príslušníkov rómskej národnostnej menšiny vo verejnoprávnych médiách, najmä STV, ako moderátorov, redaktorov a iných pracovníkov.

5. Exekutíva by mala vytvoriť podmienky pre pravidelné informovanie o činnosti úradu splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity prostredníctvom tlačových konferencií a vystúpeniami vo verejnoprávnych médiách.

Realizácia odporúčaní i záverov môže pomáhať vytvárať klímu k budovaniu „tolerantnejšej, harmonickejšej a kultúrne rozmanitej“ spoločnosti. „Je potrebné začať meniť obraz Rómov v médiách, najmä v televízii a rozhlase. O Rómoch by médiá nemali informovať len vtedy, keď sa stane niečo negatívne. Na obrazovke by sa mali objavovať rómski redaktori a hlásatelia. Je potrebné šíriť viac informácií o živote Rómov, ich histórii, kultúre, tradíciách, hodnotách, ale aj problémoch.“ (Řičan, 1998) V týchto intenciách budú musieť prejsť takým vývojom, aby postupne prekonávali a potláčali, resp. úplne eliminovali súčasné šablóny zobrazovania života a problémov Rómov.⁸

¹ Poznámka: Takéto tvrdenie si trúfame uviesť na základe čiastkových informácií, získaných pri návšteve Múzea rómskej kultúry v Brne, kde sme sa oboznámili s niektorými periodikami z rokov 1918 - 1938. Bohužiaľ, ako v mnohých ďalších oblastiach, ani k tejto problematike, ako je nám známe, nie sú spracované seriózne výskumy

a neexistujú analytické práce (ani v ČR ani na Slovensku). Za výnimočný a čiastočný pokus možno považovať prácu P. Šalamona Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu k Cigánom, ktorá vyšla v roku 1988 v Slovenskom národopise 36. Preto napríklad nielen slovenská verejnosť, ale ani rómski vzdelanci nevedia takmer nič o ojedinelom prípade vzniku a existencii svojpomocne vybudovanej rómskej školy v Užhorode z rokov 1926 – 1939. (Pozri Box 1).

² Táncošova a Lužicova práca, venovaná rómskemu holokaustu na Slovensku, sa explicitne obrazom Rómov v médiách Slovenskej republiky nezaobrá, spomína len niektoré tituly.

³ Na základe vyššie spomínaných dokumentov Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy v Bratislave vydalo materiál „Ako správne zobrazit' etnické menšiny v európskych krajinách, Odporúčania pre rozhlasové a televízne vysielanie, číslo 1, 2, (Academia Istropolitana, Bratislava, 14 s.).

⁴ Toto delenie je možné ešte modifikovať na delenie na „komerčné“ a „nekomerčné“, resp. „bulvárne“ tlačené médiá, čo má význam pri spôsobe formovania obraz Rómov.

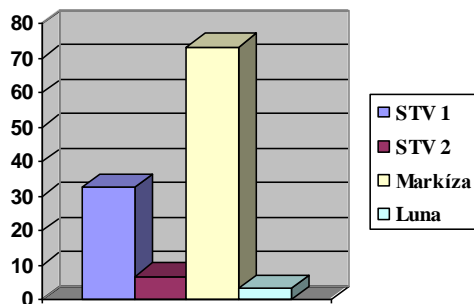
⁵ Údaje pochádzajú z výsledkov projektu Media monitoring (od 1. marca do 31. decembra 2001). Niektoré zistenia z projektu Obraz Rómov vo vybraných masmédiách (bol realizovaný v čase od 1. júna 1998 až 31. mája 1999) sú použité pre komparáciu.

⁶ Keďže Televízia VTV vysielala iba prvé dva mesiace roka, do celkového hodnotenia sa nezapočítava.

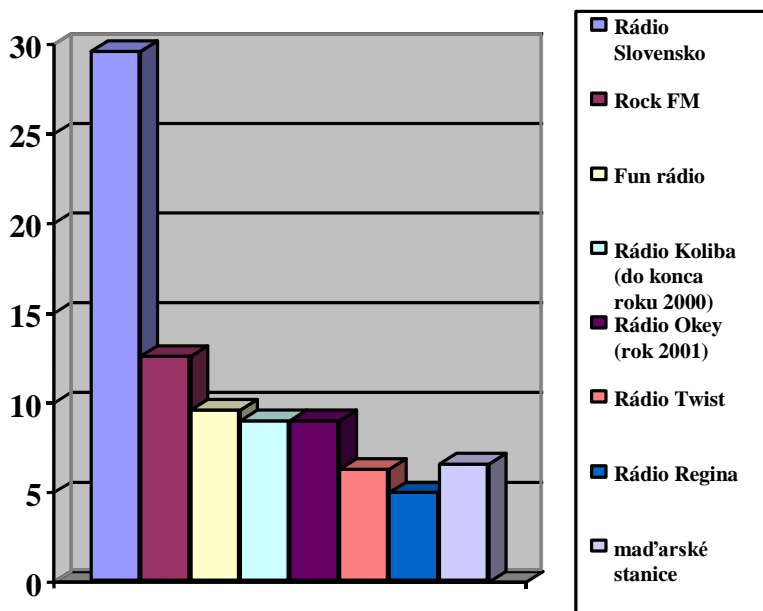
⁷ V čase písania tejto správy (júl - august 2002) neboli ešte spracované úplne výsledky monitorovania. Preto sú informácie len všeobecne formulované. Podrobné výsledky monitorovania budú známe koncom roka 2002.

8

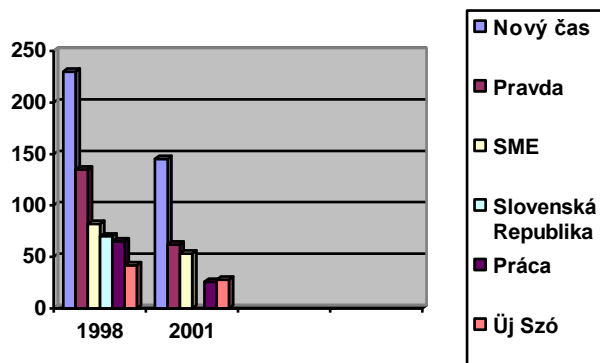
Graf č. 1: Sledovanosť televíznych staníc v rokoch 2000-2001 (v %)
(Füle, Mistríková, Gindl, 2001)

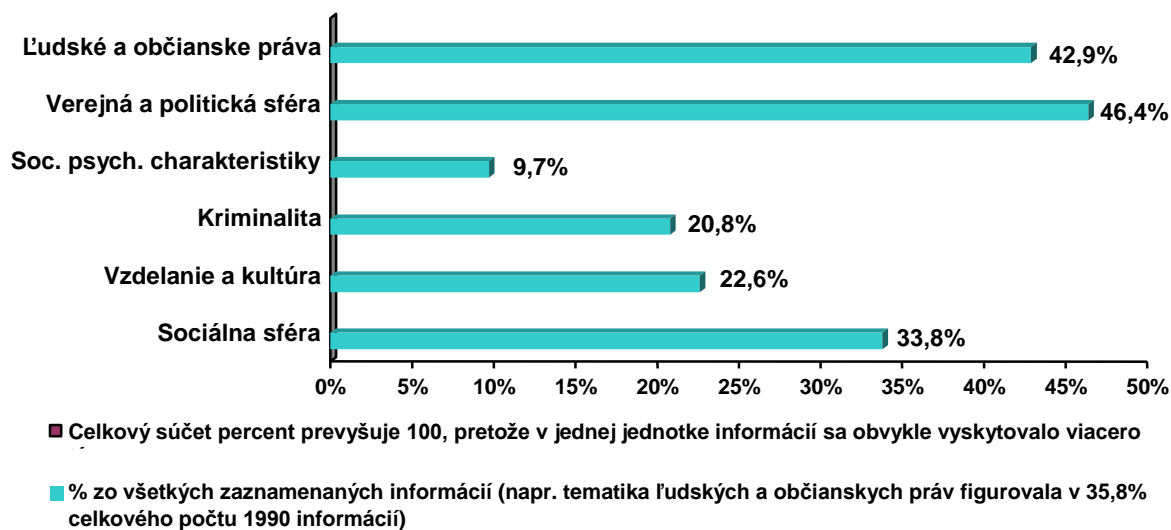
Graf č. 2: Počúvanosť rozhlasových staníc 2000-2001
(Füle, Mistríková, Gindl,

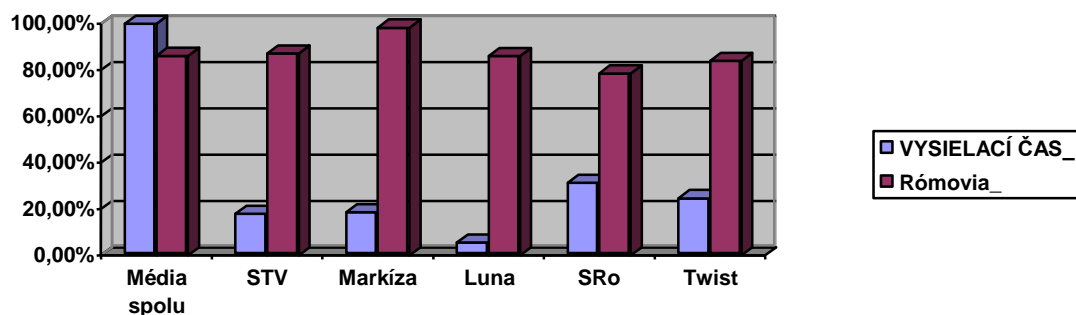
Graf č. 3: Náklad denníkov v tisícoch ks výtlačkov
1998 (podľa: Brečka, 1999,) 2001 (január-september) podľa (Füle, Mistríková, Gindl 2001)

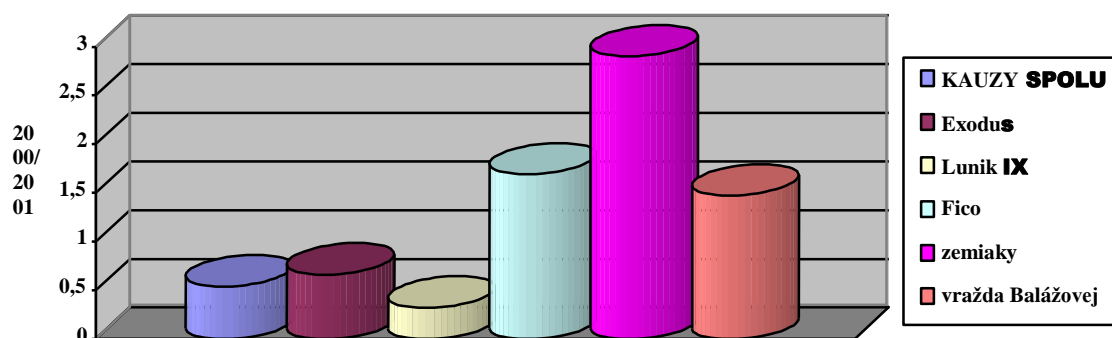
Graf č. 4: Obsahové zameranie informácií o Rómoch

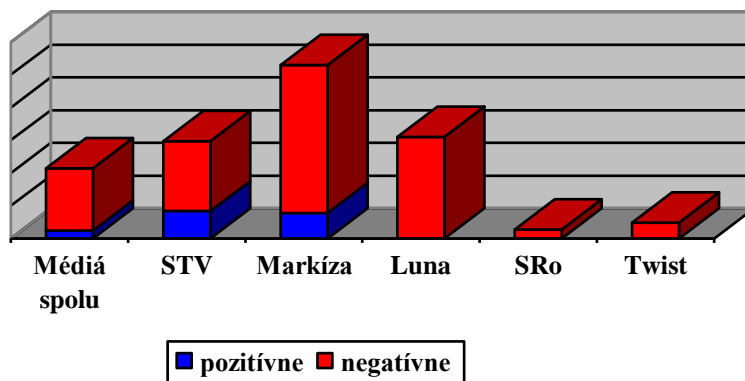
Graf č. 5: Vysielací čas médií v roku 2001

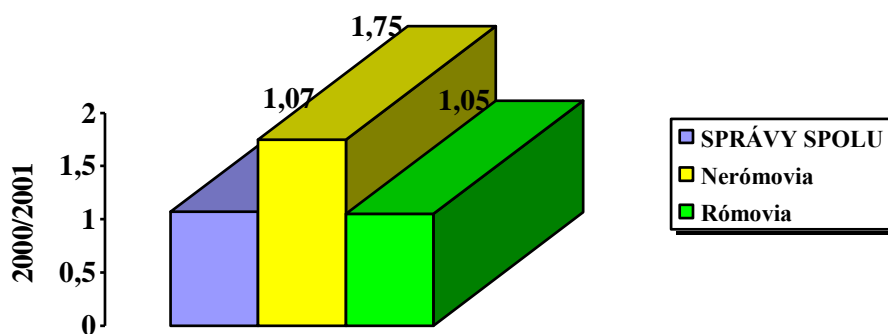
Graf č. 6: Kauzy v médiách (index 2000/2001)

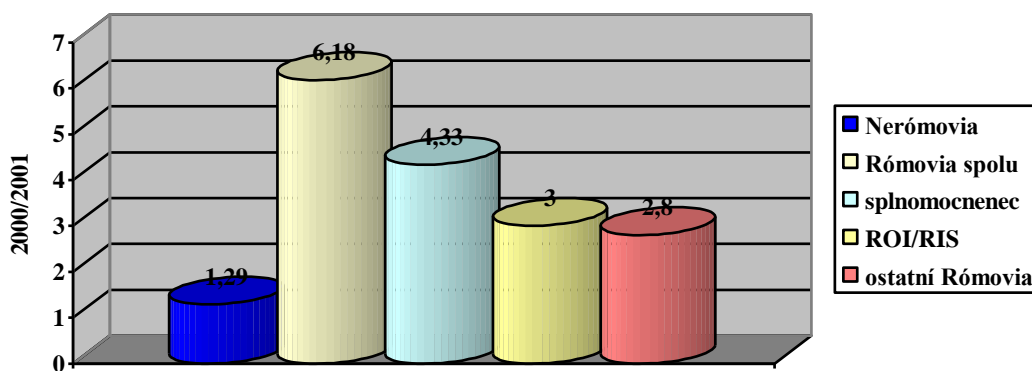
Graf č. 7:Správy o rómoch v roku 2001

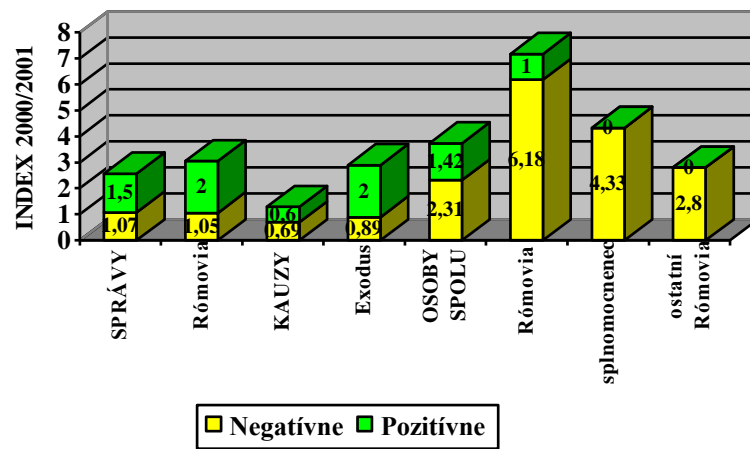
Graf č. 8: Negatívne správy v médiách spolu (index 2000/2001)

Graf č. 9: Negatívne správy o osobách (index 2000/2001)

Graf č. 10: Pomer pozitívnych a negatívnych správ (index 2000/2001)

Rómska škola v Užhorode

Napriek negatívnemu postoju Rómov k vzdelávaniu a ku škole existuje z dejín 20. storočia bývalej Československej republiky priam exemplárny, aj keď v podstate ojedinelý príklad pozitívneho vzťahu. Je to škola v Užhorode.

V rómskej osade v Užhorode žilo 182 Rómov. Asi 80 detí bolo vo veku školskej dochádzky. Zamestnanie obyvateľov bolo pletenie košíkov, výroba rohoží upratovanie a hudba. Ženy mali len príležitostné zamestnania. Deti vedeli rómsky, dospelí okrem rómčiny aj rusky, slovensky alebo maďarsky.

Podnet na vybudovanie školy dal prednosta školského referátu. V roku 1923 moravský Róm Jan Daniel napísal list prezidentovi Masarykovi, kde bola žiadosť na zaistenie výchovy a vzdelávania rómskych detí. Tri roky po liste, v roku 1926, vznikla samostatná cigánska škola v Užhorode. Rómovia sa podieľali na jej výstavbe i na úprave školského dvora. V budove bola jedná veľká trieda. Zariadená bola starším nábytkom, požičaným z obecnej školy. V súčasťou školy bola umyváreň a byt pre učiteľa, kde boli aj učebné pomôcky. Neskôr upravili aj dvor ako ihrisko. Deti sa tu mali možnosť stravovať, mali možnosť hygieny, zdravotnej starostlivosti, ošatenia.

Škola bola otvorená 22. 12. 1926. Mala špeciálne upravený výchovný systém, ktorý vychádzal z potrieb rómskych detí. Vyučovali sa také predmety ako ručné práce, rozprávanie, chlapci modelovali a mali povinnú hru na husle. Dievčatá sa učili šiť a vyšívať. Dochádzka bola takmer stopercentná. Učitelia museli vedieť po rómsky, čo bol pozitívny a inšpirujúci prístup. S deťmi sa rozprávali v ich materinskom jazyku. Rodičom pomáhali čítať a prekladať úradnú korešpondenciu, čím si získali ich dôveru. Učiteľ bol nielen učiteľom, ale aj vychovávateľom, správcom školy, advokátom, pisárom a ošetrovateľom. V škole fungoval spevácky a divadelný súbor, hrala sa hra o živote Rómov Pytačky. Deti v tejto škole mali úspechy a dostávali sa aj na stredné školy. Škola v Užhorode bola len pre rómske deti. Bola vzorom pre ďalšie mestá a obce. Podobné školy vznikli v Mukačeve, Giraltovciach, Ľubici pri Kežmarku, v Dobšinej. Vzdelávanie rómskych detí sa uskutočňovalo aj v špeciálnych triedach. Takto vznikla v roku 1936 cigánska trieda pri Štátnej škole v Medzilaborciach a v roku 1937 jednotriedka v Humennom, v osade Podskalka. Škola v Užhorode skončila svoju činnosť počas druhej svetovej vojny.

(Podľa Cangár, J.: Ľudia z rodiny Rómov, Crocus, Bratislava, 2002)

Literatúra:

1. *Ako správne zobrazit' etnické menšiny v európskych krajinách*, Odporúčania pre rozhlasové a televízne vysielanie, Informačné a dokumentačné stredisko o Rade Európy, číslo 1,2, Academia Istropolitana, Bratislava, 1997
2. Augustini, Samuel, ab Hortis,: *Cigáni v Uhorsku, 1775*, Štúdio – dd-, Bratislava 1995
3. Benkovič, B.: *Aký obraz Rómov prezentujú slovenské médiá*, str. 11-12, In: *Monitoring menšinových správ 3*, Slovenský helsinský výbor, Bratislava, 1999
4. Benkovič, B. – Vakulová, L.: *Obraz Rómov vo vybraných slovenských masmédiách*, Politické vedy/Štúdie, Bratislava, Slovenský helsinský výbor, 2000, str. 83-113
5. Benkovičová, L.: *Tolerancia a intolerancia v každodennom živote*, Sociológia, 27, 1995, č. 5-6, str. 385-398
6. Brečka, S.: *Vzťah verejnosti k médiám a volebné preferencie*, In: MEMO '98: Monitoring médií, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 12-16.
7. Brečka, S.: *Médiá na Slovensku*, In: MEMO '98: Monitoring médií, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 17-18
8. Cangár, J.: *Historické východiská*, in *Vzdelávanie národnostných menšín v Slovenskej republike*, kauzuistická štúdia, ŠPÚ Bratislava 1996, v rukopise
9. Cangár, J.: *Ludia z rodiny Rómov*, doplnková učebnica pre základné a stredné školy, Crocus, Nové Zámky, 2002, 238 s.
10. Cangár, J. a kol.: *Monitor 2000, Menšiny vo vybraných médiách*, Analýza vysielania spravodajských relácií Slovenskej televízie, Televízie Markíza, Televízie Luna, Slovenského rozhlasu a Rádia Twist o rómskej menšine, MEMO'98, Bratislava, 2000, <http://ww.memo98.sk>.
11. Cangár J.: *Rómovia*, Domino Fórum Domino fórum, 1999, číslo 25
12. Cangár, J. a kol.: *Rómovia v elektronických médiách 2000 – 2001*, MEMO'98, Bratislava, 2002, <http://ww.memo98.sk>.
13. Cangár, J.: *Rómovia a vzdelanie*, (príspevok na konferencii Comenius, ŠPÚ, Bratislava, 2002
14. Cangár, J.: *Výchova a vzdelávanie Rómov*, In: *Slovenské školstvo na križovatke tisícročí, vývoj v rokoch 1989-1999*, ÚIPŠ, Bratislava, 2000, str. 131-133
15. Dostál, O.: *Národnostné menšiny*, str. 155-173; In: Kollár, M., Mesežnikov, G. a kol.: *Slovensko 2001; súhrnná správa o stave spoločnosti*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2001, str. 170-171
16. Füle, J., Mistríková, Z., Gindl, E.: *Médiá*, str. 589-614, In: *Slovensko 2001, Súhrnná správa o stave spoločnosti*, IVO, Bratislava 2001),.
17. Godársky, I.: *Mediálne efekty*, In: MEMO '98: Monitoring médií, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 34-36
18. Gyárfášová, O., Velšic, M.: *Verejná mienka*, In Kollár, M., Mesežnikov, G. a kol.: *Slovensko 2001; súhrnná správa o stave spoločnosti*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2001,
19. Holina, V.: *Monitorovanie volebnej kampane a obsahová analýza*, In: MEMO '98: Monitoring médií, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 19-21
20. *Identita národnostných menšín*. Príspevky medzinárodnej konferencie v Bratislave, Úrad vlády SR, Bratislava 2001,
21. Ivantyšin, M.: *Vplyv médií na volebné správanie*, In: MEMO '98: Monitoring médií, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 5-11
22. Kollár, M., Mesežnikov, G. a kol.: *Slovensko 2001; súhrnná správa o stave spoločnosti*, Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2001,
23. Kunder, P.: *Na Slovensku je rasizmus*, SME, 10. 10. 2001, str. 1, resp. Európska únia dostane kritickú správu o Slovensku, SME, 10. 10. 2001, str. 7

24. Kusý, M.: *Rada Európy a európske štandardy menšinových práv*, In: *Identita národnostných menšín*. Príspevky medzinárodnej konferencie v Bratislave, Úrad vlády SR, Bratislava 2001, str. 10-15
25. *Listina základných práv a slobôd*, Ústavný zákon s komentárom, SPN Bratislava 1992, 62 s. (Ľ.Fogaš, Ľ.Cibulka)str. 25
26. MEMO '98: *Monitoring médií*, MEMO '98, Bratislava, 1999
27. Mračka, M.: *Monitoring médií, projekt MEMO '98*, In: MEMO '98: *Monitoring médií*, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 26-33
28. Nagy, L., A.: *Národnostné menšiny . dôkaz multietnickej a multikultúrnej spoločnosti Slovenska*, In: *Identita národnostných menšín*. Príspevky medzinárodnej konferencie v Bratislave, Úrad vlády SR, Bratislava 2001, str. 10-15str. 16-19
29. *Národnostná štruktúra SR s dôrazom na postavenie maďarskej národnostnej menšiny*. Bratislava, Štatistický úrad SR 1994
30. Olejník, J.: *Spracovanie dát na počítači*, In: MEMO '98: *Monitoring médií*, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 37-47
31. Ondrušek, D.: *Rómovia, vzdelávanie, tretí sektor*, PDCS Bratislava, 2001, str. 20
32. Řičan, P.: *Integrace Romům do české společnosti*, In: *Romové a Evropa*, zborník z konferencie, Romske etnikum a multietnicita v zemích střední Evropy – evropský problém?, Štířín, 10.-13. 12. 1998, str. 221
33. *Sociálna a ekonomická situácia potenciálnych žiadateľov o azyl zo Slovenskej republiky*, IOM, Bratislava, jún 2000, 187 str. 30
34. Solovic, B.: *Legislatívny rámec projektu*, In: MEMO '98: *Monitoring médií*, MEMO '98, Bratislava, 1999, str. 24-25
35. Šalamon, P.: *Vplyv tlače medzivojnového obdobia na formovanie vzťahu k Cigánom*. Slovenský národopis 36, č. 1/1988, s. 141-154.
36. Táncoš, J., Lužica, R.: *Zatratení a zabudnutí*, IRIS Bratislava, 2002
37. Vašečka, M., Pinterová, B.: *Monitoring problematiky migrácie Rómov do krajín EÚ v profilujúcich slovenských denníkoch (január 1999 – apríl 2000)*, IVO, Bratislava, júl 2000, 20 s.